

Çivi Yazılı Kayıtlardan Hellen Kaynaklarına Hazi'den Kasios'a Doğu Akdeniz'in Tanrılar Dağı "Kılıç Dağ"

Mountain of the Gods of the Eastern Mediterranean "Kılıç Dağ" from the Cuneiform Records to the Hellenistic Sources, from Hazi to Kasios

Nurgül YILDIRIM *

Öz: Dağlar eski çağ toplumlarınca gökyüzüne uzanmaları gökyüzü ile yeryüzünü birbirine bağlayan bereket köprüsü olarak algılanmaları ve görkemleriyle kutsal kabul edilmiştir. Bu kutsallık tanrı ve tanrıçaların evleri ya da kült merkezleri olarak adlandırılarak eski çağ inanç sisteminde dağların ayrıcalıklı bir yere konumlandırılmasında temel teşkil etmiştir. Anadolu'da Tunç Çağı metinlerine yansıtılan kutsallaştırılmış dağların yanı sıra tanrılaştırılmış dağların varlığı, dağların eski çağ inanç motifinde tapınım alanı olmalarına ek, tapınım nedeni olarak görüldüklerini de ortaya çıkarmıştır. Antik çağ metinlerinde Zeus'un kutsal dağı Kasios/Casius olarak kaydedilen Hatay'ın Yayladağ İlçesi'ndeki Kılıç/Kel Dağ (Cebel Akra) da neredeyse MÖ XV. yüzyıldan itibaren Gök tanrılarının kutsal alanı olarak anılmaya başlanmıştır. Çivi yazılı kayıtlarda Hazi/Hazzi adıyla anılan Kılıç Dağ, özellikle Hurrili Fırtına Tanrı Teşup'un kutsal dağı olarak değerlendirilmiştir. Ugarit tabletlerinde Kenanlı Fırtına Tanrısı Baal'in tahtı kabul edilen bu dağ hem Yeni Asur çivi yazılı kayıtlarında hem de Ugarit liturjik metinlerinde kutsiyetiyle yer almıştır. Kılıç Dağ'ın neredeyse Geç Tunç Çağı'ndan Roma Dönemi'ne uzanan süreçte, Fırtına tanrılarının mitik yolculuklarında onların kutsal mekânı kabul edilmesinin ve hâkim siyasi erke koşut değişiminin tarihi çerçevede aktarımını amaçlayan bu çalışmada, ilgili döneme ait birincil kayıtlar temel kaynak olarak belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hatay • Kel Dağ • Yeni Asur • Seleukia Pieria • Baal Saphon • Astarte Papirüsü

Abstract: Mountains were considered sacred by ancient societies due to their extending up into the sky, being perceived as a bridge of fertility connecting the sky and the earth and from their magnificence. This sanctity was named as the houses of the gods and goddesses or cult centers and formed the basis for positioning the mountains in a privileged place the ancient belief systems. The presence of sacralized mountains as well as the deified mountains is reflected in the Bronze Age texts in Anatolia, revealed that the mountains were seen as a reason for worship, as well as being a place of worship in ancient belief. The Kılıç/Kel Mountain (Cebel Akra) in the Yayladağ District of Hatay, which is recorded as Kasios/Casius, the sacred mountain of Zeus in ancient texts, was known as the sanctuary of the Weather Gods from the XVth century B.C. Kılıç Dağ, which was known as the mountain of gods in the cuneiform records and named as Hazi/Hazzi, was especially considered as the holy mountain of the Hurrian Storm God Teşup. This mountain which is considered the throne of the Canaanite Storm God Baal in the Ugaritic tablets, was considered sacred in both the Neo-Assyrian cuneiform records and Ugaritic liturgical texts. The aim of this study is to show the acceptance of Kılıç Dağ as a sacred place in the historical and mythical journeys of the Storm Gods in the historical and mythical journeys and the change in parallel with the dominant political power, within the historical framework; the primary records of the period have been determined as the main source of evidence.

Keywords: Hatay • Kel Dağ • Neo Assyrian • Seleucia Pieria • Baal Saphon • Astarte Papyrus

* Doç. Dr., Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi ABD, Hatay. 0000-0002-4692-2823 | nyildirim@mku.edu.tr

Makale Türü: Araştırma | Geliş Tarihi: 27/12/2021 | Kabul Tarihi: 03/02/2022 ; Yıldırım N. 2022, "Çivi Yazılı Kayıtlardan Hellen Kaynaklarına Hazi'den Kasios'a Doğu Akdeniz'in Tanrılar Dağı "Kılıç Dağ"". *Cedrus X*, 1-21.

Günümüz Hatay-Suriye sınır bölgesinde, Hatay iline bağlı Yayladağ İlçesi'nde bulunan ve aktif olmayan volkanik Kılıç Dağ ya da yaygın yerel söylemle Kel Dağ, Akdeniz'e uzanmış olarak hemen kuzey-doğusunda Samandağ sahil şeridinden (Fig. 1) bütün ihtişamıyla görülmektedir.

Fig. 1 Kılıç Dağ (Fotoğraf: Nurgül Yıldırım)

Kılıç Dağ'ın MÖ XV. yüzyıldan itibaren çivi yazılı kayıtlardaki varlığı genellikle Hava/Fırtına Tanrı ile ilişkilendirilmiştir. Fırtına Tanrı tapınım gördüğü uygarlıklarda tüm hava olaylarını yönetmesinin yanı sıra, bereketin ve savaşın tanrısı gibi birçok kudretin de sahibi olarak kabul edilmiştir¹. Öncül tapınım izlerine Sumer ve Hurrilerde rastlanılan Fırtına Tanrı Sumerler ve Akadlarda "dİM/İşkur" ve Sumerlerin ardından Mezopotamya coğrafyasına hâkim olan Sami gelenekte "Adad/Addu"² adlarıyla tapınım görmüştür. Tanrı İM Sumer inanç sisteminde öncül tanrılardan kabul edilmiş, Akadların ardından Mezopotamya coğrafyasında Babil ve Asurlular tarafından tapınımı genişletilmiştir. Yaygınlaşan Adad kullanımı etimolojik olarak Sami dillerdeki karşılığı olan *haddu* "rüzgâr" sözcüğüyle ilişkilendirilmiştir. Mari ve Emar'da Dagan³ ya da teforik kişi adlarında Adad olarak anılan Fırtına Tanrı'nın tanrı pantheonunda baş tanrılığa yükseltilmesi ve bu tanrı için farklı coğrafyalarda tapınım alanı yaratılması Hurriler aracılığıyla yaygınlaşmıştır⁴. Öncelikle Anadolu coğrafyasında farklı halkların benimsediği, Hurrilerin "Teşup" olarak adlandırdıkları Fırtına Tanrı'yı Anadolu'nun kadim halkları Hattiler "Taru", Luviler "Tarhunt(a)" ve yine Luviler hiyeroglif Luvice kayıtlarında "Tarhu, Tarhunda ya da Tarhunzas" olarak anmışlardır. Fırtına Tanrı'nın dU ve dİŞKUR adlarıyla birlikte hiyeroglif kayıtlarda, tıpkı Luvice'de Tarhu[i/nda/nzas/nt(a)] kullanımındaki gibi birçok kül-

¹ Kayıtlar öncesinde MÖ XVII. yüzyılda Suriye kuzeyinde özellikle Hurrili nüfusun yayılım alanlarındaki dağ tanrı tasvirlerine ilişkin olarak bk. Çelik 2007, 178.

² Green 2003, 128.

³ Beckman 2002, 44-50.

⁴ Anadolu'nun büyük merkezi yapı örneklerinin ilki olan Hititlerin gerek kültürel gerek demografik altyapısını oluşturan halklardan Hurriler MÖ III. binyılın sonlarına doğru Kafkas ardı (Transkafkasya) ve Doğu Anadolu'dan güneye doğru yayılmışlardır. Bu halk MÖ II. binyılın ikinci yarısına doğru Suriye ve özellikle kuzeyindeki coğrafyada siyasi ve kültürel açıdan etkin güç haline gelmiştir. Sami kökenli Amurrulu halkla birlikte oluşturdukları yaşam alanlarının kuzeybatı uç noktası olan Alalah'tan (Açana Höyük-Reyhanlı/Hatay) ulaşılan arşiv Hurrilerin burada demografik ve sosyo-kültürel açıdan artan gücüne işaret etmiştir. Alalah/Mukiş Krallığı merkezi Halep olan Yamhad Krallığı'na bağlı bir siyasi yapı sergilemiştir. Bu iki krallığın da bağlı bulunduğu büyük merkezi yapı Hurri Mitanni Krallığı olmuştur. MÖ 1500'lere damga vuran bu krallık, dönemin iki büyük gücü Hitit ve Mısır arasındaki bölgede konumlanmıştır (Astaour 1963, 229; Akurgal 2002, 173; Yiğit 2005, 55).

türde farklı yazım örnekleriyle de karşılaşmıştır⁵.

Fırtına Tanrı'nın Hitit pantheonundaki yükselişi Anadolu'nun diğer kadim halklarının da Fırtına Tanrı eksenli mitlerine ilişkin öncül kayıtlardan anlaşılmıştır. Hatti kökenli olan İlluyanka Miti, Fırtına Tanrı inancıyla ilgili önemli bir geleneğin Levant ve ardından Hellen dünyasında da devamının sağlanması açısından ayrıca önemli görülmüştür. Tanrılar tahtının sahibi olmak için büyük bir tehdidi ortadan kaldırarak baş tanrılığa ulaşma ve prestij kazandırma amacı kapsamında gelişen bu mit türü, baş tanrılığı özellikle Fırtına Tanrı için eskiçağ tapınım dünyasında geleneksel bir yapıya büründürmüştür. Genellikle Hava/ Fırtına Tanrı'nın bir deniz/su canavarı, devi ya da bir tür ejderhayla savaşı ekseninde geliştiği bilinen ve Mezopotamya'da şekillenerek, Kenan ve Anadolu inanç sistemlerinde yer edinen bu prestij miti tanrı pantheonunda baş tanrıyı belirleme ve yüceltme amacı güden bir yaklaşımla oluşturulmuştur. Bu tür mitler baş tanrı olarak belirlenen, çoğunlukla Fırtına Tanrı'nın bir dev, ejderha ya da su/deniz canavarını alt ederek baş tanrılığı hak ettiğinin kanıtlandığı bir olay örgüsü ekseninde aktarılmıştır. Mezopotamya'ya, özellikle Babil'e özgü baş tanrı Marduk'un devasa canavar/ejderha Tiamat'ı alt ederek Babil tanrı pantheonunun başına geçişi bu prestij mitleri biçiminin öncülü olarak değerlendirilmektedir⁶. Hitit inanç sisteminde Fırtına Tanrı Teşup'un canavar İlluyanka'yla mücadelesinin işlendiği Hatti söylencesi de benzer bir formda oluşturulmuştur. İlluyanka (İlluianka) Miti Fırtına Tanrı ve bir tür yılan/canavar İlluyanka arasındaki savaşı aktarmış, Fırtına Tanrı'nın İlluyanka'da olan gözlerini ve kalbini yağmur, yıldırım ve şimşek gibi hikmetlerini kullanarak geri alması ve Fırtına Tanrı'nın yine tanrılar tahtına geçmesine mitte yer verilmiştir. Kurgusal benzerliğin yanı sıra ve tıpkı Babil'de Marduk'un baş tanrılığının kutsallaştırılarak *Enūma eliš* ile tesicillendiği ve *Akitu*-bahar şenliklerinde okunarak gelenekselleştirilmesiyle bir tür kült mitosuna dönüştürüldüğü gibi, İlluyanka da Anadolu'da ilkbaharın gelişinin kutlandığı Purulli şenlikleri⁷ çerçevesinde gelenekselleşmiştir.

Hurrilerin Fırtına Tanrısı Hititlerde kozmogonik düzenin belirleyicisi, krallığın ve ülkenin yasal düzeninin koruyucusu olarak tapınım görmüş, Hitit öncesinden itibaren krallar tarafından yeryüzünde temsil edilmiş ve kralların tüm icraatları bu tanrıya adanmıştır⁸. Fırtına tanrının zamanla, özellikle Anadolu tanrılar pantheonunda gökle ve göksel olanla ilişkilendirilmesiyle yüceltiği anlaşılmış, bu yücelik Hurri söylenceleri ile ölümsüzleştirilmiştir. Bu söylenceler içerisinde Kumarbi Miti (Gökteki Krallık Efsanesi), Fırtına Tanrı inanç sistematığının gelenekselleşmesi çerçevesinde temel bir eser olmuştur. Hurri pantheonundaki ilksel tanrılar doğum sürecini aktarmış ve bu tanrılar içerisinde Fırtına Tanrı Teşup'un diğer tanrılar içerisindeki en güçlü son tanrı olduğu vurgulanmıştır. Öncül tanrılar arasında yaşanan mücadeleleri konu edinen mitlerde tanrılar hiyerarşisinin belirlenmesi ve insanlığın evren ve evrenin düzenlenmesine yönelik algısının en erken yansımaları sunulmuştur. Coğrafi ve kültürel etkilerin bir bütün hâlinde sunulduğu mitik kurgu, farklı halklar ve coğrafyalarda farklı zamanlarda kendi inanç sistemlerinin temel kurgusal yapısını oluşturmuştur. Alalu, Anu, Kumarbi ve Teşup ekseninde baş tanrılık mücadelesi kapsamında gelişen Hurrilerin Kumarbi Miti, Doğu Akdeniz ve Hellenistik inanç sistemlerinin de temel kurgu motiflerini oluşturmuş, Fırtına Tanrı'nın baş tanrılık savaşı Doğu Akdeniz'de Ba'al/Baal, Hellen coğrafyasında Zeus ile devam ettirilmiştir. Tanrıların varoluşuna ve pantheonundaki dizilimine dair öncül düşünüşü aktaran bu ve kayıp tanrı mitleri insan

⁵ Savaş 2002, 108; Green 2003, 177-180; Taracha 2009, 36-44.

⁶ Yıldırım 2021, 567.

⁷ İlluyanka Mitosu ve Purulli şenlikleri ile ilgili detaylı bilgi için bk. Beckman 1982, 11-25; Karauğuz 2015, 51-55.

⁸ Haas 1994, 31.

hayatının devamını sağlayan asıl unsuru baş tanrıdaki temel kudret olan “güç ve bereket” vasfıyla aktarmıştır. Baş tanrı gökyüzünün sahibi olmasının yanı sıra yeryüzünün, dolayısıyla erkin ve savaşın da sahibi olmuştur. Yeryüzündeki tüm yaşamsal olayların belirleyicisi kabul edilen Hurrilerdeki Fırtına Tanrı Teşup, Doğu Akdeniz’de, özellikle Ugarit ve yakın coğrafyasında Baal eksenli gelişerek Mezopotamya ve Hurri kaynaklı bereket mitleri temelli Baal Döngüsü⁹ söylencesiyle aktarılmıştır.

Mezopotamya ve Hurrilerde baş tanrılığın mitik kurguda en önemli hikmeti bereketin sahibi olarak algılanması olmuştur. Gökyüzünden yere ulaşarak hayatı devam ettiren tüm unsurların sahibi kaybolduğunda, yeryüzündeki kıtlık yine Fırtına Tanrı ile ilişkilendirilmiştir¹⁰. Bolluk ya da yoksunluğun, kışın ya da yazın algılanması Teşup’la ilintili görülmüş ve bu tanrının dönüşü bereketin gelişinin müjdecisi olarak algılanmıştır. Göksel kaynaklı tüm olayların yöneticisi olarak tapınılan Teşup “Gök Gürültüsünün Fırtına Tanrısı”, “Şimşegin Fırtına Tanrısı”, “Bulutların Fırtına Tanrısı”, “Çayırların Fırtına Tanrısı”, “Sarayın Fırtına Tanrısı”, “Kralın Fırtına Tanrısı”, “Asanın Fırtına Tanrısı”, “Ordunun Fırtına Tanrısı”, “Barışın Fırtına Tanrısı” gibi adlandırmalarla da kaydedilmiş¹¹, bereket ve bolluğun olduğu kadar kuraklık ve kıtlığın da kaynağı Fırtına Tanrı’da bütünlenmiştir¹².

Hurri Fırtına Tanrı kültünü şekillendiren temel kutsalların ve ritüellerin belirlenmesinde Ullikummi söylencesi, Kumarbi ve Fırtına Tanrı Teşup arasında geçen baş tanrılık mücadelesinin Fırtına Tanrı lehine geliştiğini daha açık ifadelerle belirterek tamamlayıcısı olmuştur. Bu tanrıya ilişkin temel kutsallar yine bereket kültüne özgü Fırtına Tanrı’nın Hurri ve Hitit inanç sisteminde yer etmiş kutsal hayvanları olan Hurri ve Şerri boğalarıyla hem liturjik metinlere hem de Hitit sanatının zarif işçilikli örneklerine yansıtılmıştır. Fırtına Tanrısı Teşup’un eşi Tanrıça Hepat Ullikummi söylencesinin yanı sıra Geç Tunç Çağı’nın Mari, Emar ve Alalah’ta bulunan inanç eksenli metinlerinde de aynı pozisyonunu korumuş olarak kaydedilmiştir¹³.

Gök ile yer arasındaki köprüyü kuran, gökyüzünün bereketini yeryüzüne ulaştıran yine bereket kültüründeki dağlar Fırtına Tanrı ile örtüştürülmüş, kutsal dağların Fırtına Tanrı ile ilişkilendirilmesi MÖ II. binyıl ortalarından itibaren Suriye kuzeyindeki Hurri yerleşimlerinde silindir mühürlere ve krali arşivlere aktarılmaya başlanmıştır¹⁴.

MÖ XV. yüzyıl sonlarına doğru Halep merkezli Yamhad Krallığı ve bu krallığa bağlı siyasi unsurlarca tapınılmış olan Fırtına Tanrı için dİM/ Addu/Haddu adı kullanılmış ve içerisinde günümüz Hatay ilinde kurulmuş olan Mukiş/Alalah Krallığı ve yakın coğrafyasının da yer aldığı bölge “Fırtına Tanrı Addu’nun Ülkesi” olarak adlandırılmıştır¹⁵. Ullikummi söylencesinde Kumarbi ve Fırtına Tanrı Teşup’un baş tanrılık savaşı Hazzi Dağı yakınlarında gerçekleşmiş, yine Kumarbi ve Ullikummi söylenceleriyle benzerlik gösteren farklı arşivler Fırtına Tanrı’nın baş tanrılığa yolculuğundaki kutsal bölgenin Mukiş olduğuna işaret etmişlerdir. Kumarbi ve Ullikummi söylencelerinin tanrılaştırılmış deniz/deniz canavarı ve baş tanrılık için mücadele veren Ptah ekseninde şekillendiği anlaşılan, 19.

⁹ Wyatt 1997, 777 vd.; Reyhan 2016, 97.

¹⁰ Ökse 2006, 50 vd.

¹¹ Savaş 2002, 108-122.

¹² Ünal 2007, 88.

¹³ Archi 1990, 115.

¹⁴ Mezopotamya’dan da örneklerine rastlanan dağların tanrılaştırılması ya da belli tanrıların kutsal dağı olarak belirlenmesiyle ilgili olarak bk. Darga 1992, 172.

¹⁵ Taracha 2009, 121.

Hanedanlık dönemine (Ramsesler Dönemi) tarihlenen, Astarte Papirüsü'nün Hititçe versiyonunda Kumarbi, Mukiş Ülkesi'nin tanrısına gururla şöyle seslenmiştir:

¹⁷⁻¹⁸⁾... *Saray adamı, Mukiş ülkesinin tanrısına [Diyorum ki:] "Yay yap";*
[ve sonra taht için...]...¹⁶

Fırtına Tanrı'nın Suriye'nin kuzeyindeki kutsal evi Hazi Dağı, Mukiş/Alalah ve Hitit arşivlerinde ve erken Ugarit kayıtlarında ^dİM EN HUR.SAG *Ha-zi* "Hazi Dağı'nın Sahibi Adad" olarak kaydedilirken, daha geç dönem Ugarit metinlerinde ^dİM Be-el/Ba'al şpn/şapān" olarak adlandırılarak savaşın ve denizlerin tanrısı tasvirleri de ön plana çıkmıştır.

Fırtına Tanrı ve dağ tanrıları ilişkisine Hitit kayıtları ve Fırtına Tanrı heykelleri/kabartmaları açıklık getirerek Hitit inanç sisteminde Fırtına Tanrı'nın kutsal dağları Hazzi ve Namni/Nanni ile birlikte yine hem kayıtlarda hem de Yazılıkaya Tanrılar Geçidi tasvirlerinde yer almasını sağlamıştır¹⁷. Yazılıkaya A odası ana sahnede bulunan 42 numaralı kabartmada, Fırtına Tanrı Teşup iki dağ tanrısının üzerinde yükselmiştir. Pullu eteklerinden dolayı dağ tanrıları olarak kabul edilen bu iki figür, Fırtına Tanrı'nın kutsal dağları olan Hazzi ve Namni olarak değerlendirilmiştir¹⁸. (Fig. 2) Hitit inanç sistemine ve sanatına dağ tanrılarının farklı bir unsur aracılığıyla aktarılmış olabileceği tartışılmış ve Suriye ya da Kuzey Mezopotamyalı bir etkinin söz konusu olabileceği öne sürülmüştür¹⁹. Hitit kayıtlarında bu kutsal dağlar ya tek başına bir tanrı ya da Fırtına Tanrı inancının bir parçası olarak anılmış ve her iki şekilde de dağların temsiline ilişkin veri bulunmuştur²⁰. Hurri kökenli Fırtına Tanrısı'nın Hitit inanç sistemindeki öncelikli konumu ve bu tanrının ayrıca dağ tanrıları Hazzi ve Namni/Nanni'nin efendisi olarak algılanmış olması Fırtına Tanrı'nın Hitit özelinde tanrı pantheonundaki konumunu sağlamlaştırmıştır. Fırtına Tanrı'nın Yazılıkaya Tanrılar tasvirinde iki dağ tanrısı üzerinde yükselmesi ve bu dağ tanrılarının Hurri mitik metinlerinde²¹ ve Hitit ritüel metinlerinde²² Hazzi ve Namni olarak yalnızca adlarıyla yer verilerek tanrılaştırıldığı anlaşılmıştır. Bu dağların lokalizasyonun yapılması noktasında farklı görüşler ileri sürülmüş²³, özellikle Namni adlı Dağ Tanrısı'nın Amanos Dağı²⁴ (özellikle Hatay yakınlarındaki volkanik silsile/Anti Kasios) olabileceği değerlendirilmiştir. Fırtına Tanrı'nın diğer kutsal dağı Hazi/Hazzi²⁵ ise Hellenistik Dönem aktarımlarında Kasios olarak belirtilen, günümüz Hatay il sınırları içerisindeki Kılıç Dağ olarak konumlandırılmıştır. Bu konumlandırmayı netleştiren veri çivi yazılı kayıtlarla sağlanmıştır.

¹⁶ KUB 12, 49, ¹⁷ AN Mu-ki-sa-ni AMEL Ê-GAL.... [ku-ya me-mi-is-ki-mi] ¹⁸ la-ga-a-an khar-ak GİŞ [SU-A-ma-za SU-E-SİR-HI A-du-us...]. (Sayce 1933, 56-59).

¹⁷ Taracha 2009, 119.

¹⁸ Güterbock 1953, 67; Popko 1995, 97; Gilan 2018, 13.

¹⁹ Çevik 2007, 178.

²⁰ KBo I 3 (+) KUB 3, 17; Hitit kayıtlarındaki tanrı listeleri ve bu listelerde tanrı Hazzi kayıtları için bk. Savaş 2002, 131.

²¹ Güterbock 1953, 69.

²² Haas 1994, 803-806.

²³ Namni ve Hazzi Dağları'nın yine Hitit inanç sistemindeki etkin diğer dağ tanrıları Tapala ve Pişkurunuwa olabileceği yönündeki yorumlar için bk. Bahar *et al.* 2018, 407. Namni Dağı'nın Ugarit Miti Keret'te *nny-* Nanu olarak kaydedildiği ve bu dağın Kessab'ın güneyine lokalizasyonu ile ilgili bk. Wyatt 2014, 111.

²⁴ Alkım 1974, 51; Popko 1995, 97; Taracha 2009, 120.

²⁵ Farklı dönem adlandırmalarıyla (Hazi/Hazzi-Şapunu) birlikte verildiği Emar tanrı pantheonu listesinde Hazzi kutsallaştırılmış dağ olarak tanımlanmıştır (Beckman 2002, 43).

Fig. 2 Yazılıkaya A Odası Ana Sahne, Dağ Tanrıları Hazzi ve Namni Üzerinde Yükselen Fırtına Tanrı Kabartması ve Çizimi (Seeher 2011, 64)

Fırtına Tanrı'nın Kutsal Dağı Hazi/Hazzi'ye İlişkin Öncül Kayıtlar

Mezopotamya dışında MÖ II. binyıl başlarıyla ilgili aydınlatıcı kayıtlar arasında Anadolu'dan Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'ne tarihlenen ve literatüre Kültepe Tabletleri olarak geçen çoğunluğu ticari aktivitelerle ilgili yaklaşık 26 bin tablet önemli bir kaynağı oluşturmuştur. Bu tabletlerde Asurca olmayan kişi ve yer adları üzerinde gerçekleştirilen sözcük analizleri MÖ II. binyıl başlarındaki Anadolu halklarının kültürel açıdan tanımlanmasını olanaklı kılmıştır. Bu kayıtlardan Hattili, Luvili ve Hurrili halkların nüfus ve nüfuz açısından baskınlığı anlaşılmalı, özellikle Doğu ve Güney Anadolu ile Suriye kuzeyinde etkin olan Hurriler ve dilleri kısmen de olsa tanımlanabilmiştir. Daha sonraki Hitit, Hurri-Mitanni ve Ugarit

kayıtlarında başında Sumerce dağ logogramıyla "HUR.SAG Hazi" olarak geçen Hurrice kullanım, Kültepe Tabletleri'nde bir yer adı olarak çoğunlukla yön belirteçleriyle "Ha-zu" olarak kaydedilmiştir²⁶. Kültepe Tabletleri'nde bu kullanımın bir dağ ya da dağlık bölge olarak algılanmasına temel teşkil eden ifade URUDU *Ha-za-am* "Hazu bakırı" ve "dağın içinden Hazu'ya kadar" yazımları olmuştur²⁷.

Kültepe Tabletleri içerisinde kaydedilen yerli kişi adlarından Huziya (*Hu-zi-a*)²⁸, Peruwa adlı yerli bir tüccara ait arşivde Balhaziya (*Ba-al-ha-zi-a*)²⁹ ve Huzişar (*Hu-zi-ša-ar*) gibi diğer yerli kişi adlarıyla birlikte kaydedilmiştir³⁰. Kültepe Tabletleri'nde ilk örneğine rastlanılan Huzia/Huziya yerli (büyük olasılıkla Hurrili) kişi adı, Hitit arşivinde ^mHu(-uz)-zi-ya olarak ve Huzziya LÚ ^dİM "Fırtına Tanrısının Adamı/Rahibi" ifadeleriyle kaydedilmiştir³¹. Hurri ya da Hitit kayıtlarında Hazi ya da Huzi ile başlatılan ilişkili olabilecek sözcüklere örnek olarak, Fırtına Tanrı'nın "bakır savaş baltası", Sumerce bakır logogramıyla "URUDU hazzinnu" olarak kaydedilmiştir³². Yine Hurrice bir kayıttan yer alan tanrılar listesinde ^dhazizzi "Tanrı Hazizzi"³³ kullanımı Hazi/Huzi'nin sözcük oluşturmada bir ön eleman olarak sıklıkla kullanıldığına işaret etmiştir.

Hazi Dağı ile ilgili erken kayıt örnekleri içerisinde III. Tutmosis Dönemi'ne (MÖ 1479–1426) tarihlenen Karnak Listesi'ndeki *h-d* (*Ha-di-[]*) yazımına şüpheyle yaklaşarak, Akad çivi yazılı *Hazi* kullanımına yakın listede yer alan diğer Hurri yerleşimleri *ha-zi-lu-uh-e* ve *ha-zi-ni-pa* gibi alternatif

²⁶ CCT 6, 40b, 4, 6: *a-dí Ha-zu*; CCT 6, 40b, 10: *iš-tù Ha-zu...*

²⁷ CCT 1, 42a, 22; CCT 6, 40b. Hazu yer adının Suriye kuzeyine lokalizasyonu ile ilgili bk. Nashef 1991, 59; del Monte 1992, 38; Kuzuoğlu 2007, 81-82.

²⁸ BIN VI, 140, 7: "*Hu-zi-a*"; KTHahn 18, 26: "*Hu-zi-a...*".

²⁹ Balhaziya kişi adının Hitit kayıtlarındaki Palha yer adından *-šii*a ekiyle türetilmiş "Palhalı kadın" anlamı kazanmış bir sözcük olabileceği ileri sürülmüştür (Çeçen 1990, 157; Nashef 1991, 24).

³⁰ Kt. d/k 10b, 2, 12. Arşivle ilgili detaylı bilgi için bk. Günbattı 2016, 114-115.

³¹ KUB 9.38 5; KUB 26.18 10, 16; KUB 36.89 II 62; KBo 22.203 öy.? 3 ve KBo 25.9 4. Laroche 1965: 74 vd.

³² KUB 12,49 I, ¹⁵ LÚ ^dU-ma ^{URUDU}HAZZI[^{nnu} harzi...].

³³ CAD H, 127.

yer adları da tartışılmıştır³⁴. Hazi Dağı'nın Fırtına Tanrı'nın kutsal dağı olduğuna ve bu dağın lokalizasyonuna ilişkin en net veriler Geç Tunç Çağı'na doğru günümüz Hatay ilinde kurulmuş olan Mukiş/Alalah Krallığı dönemine tarihlenmektedir. MÖ XV. yüzyıla damga vuran bu krallık, dönemin iki büyük gücü Hitit ve Mısır arasındaki bölgede konumlanmıştır. Hurri yaşam alanı üzerinde Hint-Avrupa kökenli Mitanni hâkimiyetinin egemen kılınmaya çalışıldığı bu dönemde günümüz Asi Deltası ve Amik Ovası'nı içine alan bölgedeki Mukiş/Alalah Krallığı siyasi değişime karşı varlığını sürdürmeye çalışmıştır. Hazi Dağı'nı da içine alan bu krallığın lideri İdrimi'ye ait otobiyografik kayıtlı heykelde Hazi Dağı'nın konumlandırılmasıyla ilgili şu ifadeler yer almıştır:

"Yedinci yılda Fırtına Tanrısı benim yanımda oldu, bu yüzden ben gemiler yaptım ve askerlerimi onlara bindirdim ve denizde Mukiş'e doğru yol aldım. Hazi Dağı'ndan karaya ulaştım ve sahile çıktım. Memleketim beni işittiği zaman, onlar bana büyük ve küçükbaş hayvanlar getirdiler ve bir gün içerisinde Ni'i, Nuhaşşe³⁵, Mukiş memleketleri ve benim kendi şehrim Alalah benimle anlaştılar (bir oldular)...³⁶"

Hitit kayıtları içerisinde özellikle Hurri kökenli mitler ve Orta Hitit Çağı antlaşma metinlerindeki tanrı adları Fırtına Tanrı inanç sistemiyle ilgili detaylı birincil kaynakları oluşturmuştur. Hurri söylenceleri içerisinde yer alan ve alt tema olarak evrenin işleyiş sistemini açıklayan Kumarbi Efsanesi, ilksel tanrıların gökyüzü krallığı için mücadeleleri örüntüsünü sunmuştur. Tanrı Kumarbi ve Fırtına Tanrı arasındaki savaş ise, Kumarbi tarafından yetiştirilen Ullikummi adlı bir taş canavarın Fırtına Tanrı'yı alt etmesi ve tanrılar tahtından uzaklaştırması amacıyla gönderilmesiyle farklı bir boyut kazanmıştır. Artık diğer tanrıların da katıldığı bu savaşı Fırtına Tanrı'nın kazandığı ve tanrıların kutsal dağ Hazzi'ye (Ha(-az)-zi/ Ha[-as]-si) yönelişleri Ullikummi söylencesinin dizelerindeki şu ifadelerden anlaşılmıştır³⁷:

"18-23) Šauşga kendi kendine şöyle söyledi: İki erkek kardeşim nereye koşuyor ki (böyle) Šauşga coşkulu bir şekilde yanaştı. Šauşga iki erkek kardeşinin huzurunda durdu. Sonra onların hepsi ellerini birleştirerek Hazi Dağı'na doğru gittiler...³⁸"

³⁴ Astaour 1963, 229.

³⁵ Kralın anlaşma sağladığı Ni'i: n-<i>-y /ni-ya Halep yakınlarında bir kent olarak tanımlanırken; Nuhaşşe: ngs olarak III. Tutmosis Dönemi'ndeki Mısır kayıtlarında yer almıştır (Smith 1949, 81; Astaour 1963, 223; Na'aman 2005, 199; Van Soldt, 2016, 139; Yıldırım 2019, 377).

³⁶ ²⁹⁾ ... d İM (Adad / Teşub) ³⁰⁾ a-na SAG.DU (qaqqadi) -ya it-tu-ru ú e-te-pu-uš GİŞ.MA há (ellipâte) ³¹⁾ ERİN^{mes} (sabē) NU.UL.U / SÍ.KU (tillati[?]) a-na GİŞ.MÁ^{há} (ellipâte) ú-şar-ki-ib-şu-nu ³²⁾ ú A.AB.BA (tátma) a-na ma-at Mu-ki-iş-he^{ki} ³³⁾ et-te-şir ú pa-an HUR.SAG (hurşān) Ha-zi ³⁴⁾ a-na ta-ba-lim ak-şu-ud e-li-ya-ku ³⁵⁾ ú ma-ti-ya iš-mu-un-ni-ma GUD^{há} (alpē) u UDUhá (immerē) ³⁶⁾ a-na pa-ni-ya ub-lu-ú-nim ú i-na U₄.1.KAM (ištēn ūmi) ³⁷⁾ ki-ma 1en (ištēn) LÚ (awēli) ma-at Ni-hi^{ki} ma-at A-ma-e^{ki} ³⁸⁾ ma-at Mu-ki-iş-he^{ki} ú URU (āl) A-la-la-ah^{ki} URU^{ki} (āli)-ia..." (Greenstein&Marcus, 1976, 64-81). MÖ XIII. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilen Ib Tabakası Tapınağı'nın içerisinde bir çukurda bulunan heykelin, büyük olasılıkla MÖ XIV. yüzyılın ilk çeyreğinde işlendiği düşünülmüştür (Smith 1949, 2; Akar 2018, 22vd.; Yıldırım 2019, 378).

³⁷ Kumarbi ve Ullikummi söylenceleriyle ilgili detaylı bilgi için bk. Beckman 2005, 255-263; Karauğuz 2015, 113, 131.

³⁸ Ullikummi söylencesinde Huzziya olarak belirtilen dağın yanı sıra Fırtına Tanrı ve onun Hurrice adlandırması ve Kummani kült merkezi ile ilgili olarak bk. Güterbock 1952, 13.

Hitit inanç sistemi üzerinde Hurri etkinliğinin belirleyici merkezi Kizuwatna iken kayıtlı olarak erken örnekler Boğazköy arşiviyle sağlanmış ve Hurri inanç sisteminin ritüellerine, özellikle arınma ritüellerindeki temel kaynaklara erişim olanaklı kılınmıştır. Bu verilerin Orta Anadolu'da uygulandığına dair kayıtlara Boğazköy arşivinin yanı sıra Şapinuwa (Ortaköy) arşivinden³⁹ de ulaşılmıştır. Bu arşiv içerisinde yer alan kuş ve bir kuzunun kurban edildiği bir tür arınma metninde geçen tanrı Ea için Hazzi Dağı'nda gerçekleştirilen bir ritüel şu ifadelerle başlatılmıştır:

⁴¹⁻²⁾ *Hazzi dağında tanrı EA için kuşları şöyle yakar...⁴⁰*.

Hazzi Dağı'nda Fırtına Tanrı için gerçekleştirilen şenliklerde yine kuş, kuzu ve kutsal ekmek sunumlarının kaydedildiği bir Boğazköy tabletinde, Fırtına Tanrı Teşup'un bereketin efendisi olduğu kadar kahraman ve savaşçı özelliklerine de vurgu yapılmıştır⁴¹.

Fırtına Tanrı ve kültü adına bir eksen dönemi olarak değerlendirilebilecek MÖ XIV. yüzyıl, coğrafyaları ritüellerin sistemleşmesi ve gelenekselleşmesi adına birbirlerine yakınlaştırırken bu döneme ilişkin yalnızca kült metinlerinde değil, siyasi içerikli yazışmalarda da tanrının adı sıklıkla yer almaya başlamıştır. Şuppiluliuma ve Niqmaddu tarafından Hitit ile Ugarit arasında yapılan bir antlaşmanın yemin listesinde "Göğün Fırtına Tanrısı, Göğün Güneş Tanrısı, Hatti'nin Fırtına Tanrısı, Arinna'nın Güneş Tanrıçası, Kizuwatna'nın Hepatı, Alalah'ın İştari/Şauşga... Hazzi Dağı'nın Fırtına Tanrısı" ifadeleri yer almıştır⁴². Orta Hitit Çağı'nda, yani Suriye-Hurri geleneklerinin ağırlık kazandığı dönemde Halepli Teşup'un siyasi kayıtlarda fazlasıyla yer aldığı ve kültürünün Yeni Krallık döneminin erken safhasında geniş yayılım gösterdiği anlaşılmıştır. Fırtına Tanrı Teşup bu dönem Ugarit belgelerinde ^d*Adad be-el huršan ha-zi* "Hazi Dağı'nın efendisi Tanrı Adad"⁴³ olarak kaydedilmiştir. Bir Boğazköy tabletinde ise Hazzi Dağı Fırtına Tanrı'nın farklı bir kudreti olan "ticaretin koruyucu tanrısı" ifadesiyle şöyle kaydedilmiştir:

...Dağ Nanni (ve) Dağ Hazzi, ticaretin efendisi Teşup...⁴⁴.

Hurri kültürünün ve en önemlisi inanç sisteminin şekillenmesinde ve devamlılığında Hazi Dağı ve bu dağın yakınındaki Hurrili siyasi oluşum Mukış/Alalah Krallığı başat rol üstlenmiştir.

Farklı Yazım Geleneklerinde *Hazi*'den *Baal Sapuna*'ya "Kılıç Dağ"

MÖ II. binin ikinci yarısına doğru Amik Ovası ve Asi Deltası'nı kapsayan Mukış Krallığı Geç Tunç Çağı'nın önemli merkezi krallıklarından Hurri-Mitanni Krallığı'na bağlı bir siyasi yapı sergilemiştir. Bu dönemde krallığın merkezi olan Alalah'ta (Açana Höyük/Reyhanlı-Hatay⁴⁵) Hurrili ve Mitannili

³⁹ Süel 1995, 279 vd.

⁴⁰ Or.90/1609:1-2) A-NA^{HURSAG} *ha-az-zi-ya-aš-ša-an še-er ŠA^{DÉA} MUŠEN^{HLA} ki-iš-ša-an wa-ra-ni...* (Reyhan 2008, 629).

⁴¹ Fırtına Tanrı Teşup onuruna sunu ve libasyonların yapılma kaydının ardından metin, uygulama alanı olduğu düşünülen ^{HURSAG}*Ha-az-zi-ya* "Hazzi Dağı" ifadesiyle sonlanmıştır. İlgili metin ve detaylar için bk. Süel 2014, 71-75; Corti 2017, 4.

⁴² RS 17.340.

⁴³ RS 20.24.4. Pope & Tigay 1971, 119 vd; Wyatt & Watson 2007, 309.

⁴⁴ KBo I 1/69.

⁴⁵ Açana Höyükte Sir Leonar Woolley tarafından gerçekleştirilen kazı çalışmalarıyla, Mukış Krallığı hakkında detaylı bilgi verecek tabletlere ulaşılmıştır. Höyüğün VII. ve IV. kültür katlarından ulaşılan tabletler literatürde Ala-

nüfusun baskınlığına ek, ticari ilişkilere bağlı özellikle Ugarit üzerinden gelen Mısırlı tüccarların varlığı da saptanmıştır. Bu krallığın yaklaşık olarak MÖ XV. yüzyıl başlarında kralı olan İdrimi'ye ait yazıt dönemin diploması dili olan Akadca yazılmış ve Hazi Dağı ve yöredeki Fırtına Tanrı inancına yönelik açıklayıcı ifadeler içermiştir⁴⁶. Hazi Dağı bu metinde "HUR.SAG (*huršan*) *Ha-zi*" olarak kaydedilmiş ve yukarıda belirtildiği gibi konumuna açıklık getirilmiştir. İdrimi heykeli bulunduğu coğrafyada hem heykelini korumak hem de Fırtına Tanrı'nın önemine dikkat çekilen şu ifadelerle yazıtını başlatmıştır:

⁴¹⁻⁶⁾ *Ben İdrimi, İlimilimma'nın oğlu, Fırtına Tanrısı'nın, Hepat'ın ve Alalah'ın hanımefendisi sahibem İstar/Şauşga'nın sadık hizmetkârı...⁴⁷*

Kral İdrimi Mitanni desteğiyle ve çevre krallıklar üzerindeki hegemonyasıyla refaha ulaştırdığı Alalah Krallığı'nın Hitit tehdidinin de ortadan kalkmasıyla, imar faaliyetlerine yönelmiştir. Tanrı ve tanrıçalar için sunular hazırlatan kral, krallığını halkıyla birlikte yeniden kurmaya çalıştığını ifade etmiştir. Bu ifadeleri kaydettiren kral, yazıtın korunması yönündeki yazarısını Fırtına Tanrısı'nı "göğün ve yerin efendisi" olarak belirterek şöyle ifade etmiştir:

⁸⁶⁻⁹⁸⁾ *Sonra, memleketimi organize ettim ve kentlerimi eski görkemine kavuşturdum. Atalarımız Alalah'ın tanrıları adına düzenli ritüeller yaptıkları için ve kurbanlar sundukları için, ben onların bu geleneğini sürdürdüm. Yaptığım bu işlerden dolayı oğlum İM-nirari'yi (Adad-nirari) onlara (tanrılara) emanet ettim. Her kim benim heykelime zarar verirse, onu Göğün tanrısı mahvetsin, Yer'in tanrısı neslini kurutsun ve Yer'in tanrısı onun krallığını parçalasın. Her kim onu değiştirir veya yerinden kaldırırsa, göğün ve yerin efendisi Fırtına Tanrısı ve büyük tanrılar onun neslini yok etsinler ve tohumunu memleketten sonsuza kadar kurutsunlar...⁴⁸*

Fırtına Tanrı inancının Doğu Akdeniz'deki en kuzey noktasında yer alan Hazi Dağı, bulunduğu coğrafyada bu kültürün gelişmesine ve devamlılığına yaptığı etkiyi yalnızca İdrimi yazıtıyla değil, Alalah Arşiviyle de kalıcı kılmıştır⁴⁹. Hazi Dağı'nın hemen güneyindeki Ugarit ise Hurri kültürel etkinlik sahası içerisinde yer almasına rağmen, Suriye güneyindeki ticari etkileşimle koşut olarak kayıtlarındaki

lah Tabletleri olarak geçmektedir. Bu tabletlerden VII. tabakada ele geçenler Yamhad Krallığı'na (yaklaşık olarak MÖ 1750-1700), IV. tabakadaki tabletler Mitanni egemenliği dönemine (yaklaşık olarak MÖ 1500-1450) tarihlendirilmektedir. Wiseman 1953; Woolley 1955; Aro 1956, 361.

⁴⁶ Khurt 2012, 375; Akar 2018, 40.

⁴⁷ ¹⁻²⁾ *a-na-k u İd-r-i-mi* DUMU (*mār*)^m DİNGİR (*İlim*)-*i-lim-ma* İR (*arad*)^d İM (*Adad/Teşub*)^d *Hé-bat* ü^d *İstar* NİN (*bēlet*) URU (*āl*) *A-la-la-ah* NİN (*bēlti*)..." (Greenstein & Marcus 1976, 64-81; Yıldırım 2019, 379).

⁴⁸ ⁹²⁻⁹⁸⁾ *ma-an-nu-um-me-e* ALAM (*salmī*)-*ya an-ni-na-ti* İŞ-ZA-AR-Rİ-KU (*ušamsaku / ušazzaqu*l [?]{ü pi-ri-ih-šu li-il-qú-ut }^d *Ša-mu li-iz-zu-ur-šu* *ša-ap-la-nu er-se-tu pi-ri-ih-šu li-il-qú-ut* DİNGİR^{mes} (*ilānu*) *ša AN* (*šamē*) ü Kİ (*eršet*i) LUGAL^m (*šarrüt*)-*šu li! ma-attu!* EŞ (*ebla*) *lim-du-du-šu ma-an-nu-um-me-e* ü *na-ak-kir-šu i-pi-pa-aš-ši-[sū]* ^d İM (*Adad / Teşub*) EN (*bēl*) AN (*šamē*) ü Kİ *er-še-ti* ü DİNGİR^{mes} (*ilānu*) GAL.GAL.E.NE (*rabūtu*) *šu-ma-šu* ü NUMUN (*zēr*)-*šu li-hal-qu ina ma-ti-šu...*" (Yıldırım 2019, 380 vd).

⁴⁹ Arşivde yer alan kişi adları ATT/38/52, "İrip-Hazzi"; Haziku(te); İri-Hazi ve yer adları Haziluhe ve Hazinib/pa ile ilgili bk. Wiseman 1953; Akar 2018, 42.

^dİM EN/*be-el Adad* HUR.SAG *Ha-zi*⁵⁰ “Hazi Dağı’nın Efendisi Adad” yazımı yerini, Tanrı Ba’al/Baal ve kutsal dağı *şapān*/ sapon söyleminin yaygınlaşmasına bırakmıştır⁵¹. Siyasi, ticari ve dolayısıyla demografik büyük değişim öncesinde, MÖ XIV. yüzyıl ortalarına doğru Ugarit kayıtlarından Ehli-Kuşuh ve eşi Ababâ tarafından yönetildiği anlaşılan uhn^p (Uhnappu⁵²) yerleşiminin kutsal Hazi Dağı ve buradaki kült merkezinin de idaresinden sorumlu oldukları, Hazi Dağı tapınak ve rahipleri ile ilgili tutanakta şu ifadelerle kaydedilmiştir:

“*Baal*’in Hazi Dağı tapınak rahipleri Ehli-Kuşuh’a karşı ayaklanmayacaklar...⁵³”.

Ugarit kuzeyinde Ras İbn-Hani’ye (Gubla/günümüz Kessab yakını) konumlanabileceği düşünülen Uhnappu’nun erken ve geç Ugarit kayıtlarındaki URU Hāl-bi HUR.SAG *Ha-zi* (sı) “Hazi dağının Hālbu Kenti” = Hlb *şpn* “*şapān*’ın Halbu Kenti” olarak eşleştirilerek, kutsal dağın bulunduğu merkezi tanımladığı önerilmiştir. Yine bu yerleşimlerin Fırtına Tanrı kültüyle ilişkisini açığa çıkaran Ugarit kayıtlarında ^dU Hāl-bi ^dU HUR.SAG *Ha-zi* “Tanrı Adad’ın Halba (kenti) Tanrı Adad’ın (Tanrı) Hazi Dağı” = *b’l hlb b’l şpn* “Baal’in Halbu (kenti), Baal *şapān*...⁵⁴” gibi farklı adlandırma ve yazımlarıyla yer almıştır.

Hazi Dağı’ndaki tapınak rahiplerinin siyasi otoriteye karşı ayaklanma gerekçeleriyle ilgili herhangi bir metne henüz ulaşamamıştır. Ancak eldeki veri ve sonrasındaki süreç değerlendirildiğinde Baal Şapunu kültünün yavaş yavaş yerleştirilmeye çalışılması, geleneksel inanç sistemindeki değişim diktesi ve bir tür dinî reform karşıtlığı yönündeki ayaklanmalar olarak değerlendirilebilir. Zira siyasi erke koşut şekillenecek olan Teşub/Adad’ın Hazi/Hazzi Dağı kullanımı, eğer Hellenistik Dönem’deki Kasios adlandırmasının Hazi kaynaklı olduğu kabul edilirse, uzun bir dönem kullanılmayarak, yerini Kenanlı Fırtına Tanrı Baal eksenli Baal Şapunu kültünün kutsal dağı olarak yaygınlaşan yazım geleneğine bırakacaktır⁵⁵.

Hurri-Hitit tapınım sisteminde Fırtına Tanrı Teşub’un olduğu gibi Ugarit ve yakın coğrafyasında baş tanrının oğlu/boğası olduğuna inanılan Baal de farklı hikmetlerle donatılmış ve yerel bağlamda farklı adlandırmalarla kaydedilmiştir. Baal, tapınım gördüğü coğrafyanın etkisiyle denizler, denizciler, tüccarlar ve savaşın fırtına tanrısı olarak görülmüş, bu yaklaşım tanrı ile ilgili tasvirlerle yansıtılmıştır.

Denizlerin Fırtına Tanrısı Baal’in Şapānu’daki Tahtı

Hurri söylencesi Kumarbi eksenli gelişen ve Kenan inanç sisteminde Ba’al/Baal’in baş tanrı El ile mücadelesinin işlendiği Baal Döngüsü adlı metin Ugarit tapınım geleneğinin temeli kabul edilmiş ve bu mitte Baal Tanrı El’in oğlu/boğası olarak adlandırılmıştır⁵⁶. Baal Döngüsü adı verilen metnin Ugarit Kralı III. Niqmaddu’nun hâkimiyet yıllarında (MÖ 1225-1215) ya da daha önceki bir süreçte şekillenmiş olması gerektiği tartışılmıştır⁵⁷. Babil ve Hurri mit izleri taşıyan Baal döngüsü adlı metin de bir

⁵⁰ RS 11. 830:13.

⁵¹ Allen 2015, 216.

⁵² Sami kökenli bir yer adı olmadığı düşünülen Uhnappu ile ilgili bk. Pardee 1990, 480.

⁵³ RS 16. 276. Lipiński 1988, 146.

⁵⁴ İki Ugarit kaydının karşılaştırılması (RS 26.142=KTU 1.148) sonucu ulaşılan diğer ayrıntılar için bk. Wyatt & Watson 2007, 309-311. Özellikle Demir Çağı metinlerinde karşılaşılan Kılıç/Kel Dağ-Sapun eşleştirmesine zemin hazırlayan Hlb-Hazi/Hlb *şpn* (günümüz Kessab yakınları) ile ilgili detaylı analiz için bk. Astour 1981, 6-10; Na’aman 2004, 35.

⁵⁵ Pardee 2003, 267.

⁵⁶ KTU3, Fisher 1965; Smith 1994, 110.

⁵⁷ Tugendhaft 2012a, 368.

tanrıyı pantheonda daha prestijli hâle getirme, tanrıların kralı, gökyüzünün ve bereketin efendisi olarak belirleme amacıyla kurgulanmıştır. Yine Hitit inanç sisteminde Fırtına Tanrı Teşup'un canavar/ejderha İlluyanka'yı alt edışı bu öykü biçiminin Anadolu ve Suriye kuzeyindeki öncül örneği olarak değerlendirilmiştir. Benzer bir kurgusal yapı Geç Tunç Çağı'na tarihlendirebileceğimiz Ugarit liturjik kayıtlarında Fırtına Tanrı Baal ile ejderha/su canavarı Yam/ym'in savaşı kapsamında işlenmiştir. Ugarit liturjik mitlerinde *b'l* Baal ve Baal'in kutsal dağı *şpn/şapānu*'un birlikte kullanımına temel teşkil eden ifade şöyle kaydedilmiştir:

"Ejderhanın ağzını açmadım mı?... Baal'i Şapānu'nun yükseklerinden kim çıkardı?...⁵⁸".

Ugarit tapınım sisteminin baş tanrısı El'in oğlu Baal'in tıpkı Fırtına Tanrı Teşup için oluşturulmuş kutsal söylemler ve sembolleri gibi, kutsal dağlarla ilişkilendirildiği de anlaşılmıştır. Yukarıdaki kayıta aktarılan Tanrı Baal'in yüceldiği dağ ya da tanrılaştırılmış dağ Ugarit yazım geleneğindeki biçimiyle *şpn/il şpn* olarak belirtilmiştir. *Şpn* Asurca kayıtlarda Sumerce dağ (KUR) ve tanrı (DİNGİR-*ilum*) logogramlarıyla birlikte *Şapān/Şapunu* olarak kaydedilmiştir. Göksel, gökyüzü anlamlarına da sahip olan İbranice *şāpōn* sözcüğünün "kuzey" karşılığı da yaygın kullanılmıştır. *şāpōn* sözcüğünün bir tanrı veya onun kült merkezi olan dağa atıf yapıldığı İbrani mitleri ve Yahudi kutsal kayıtlarında çoğunlukla *b'l şpwn/Baal-Siyyōn/Zaphon*⁵⁹ ifadesi kullanılmış ve Mısır inanç sistemiyle yakınlığına dikkat çekilmiştir. Akadca sözlüklerde bu dağ adıyla ilişkilendirilebilen sözcük *şapānu* olarak "korunaklı/saklı/saklanmış/gizlenmiş" anlamlarında karşılık bulmuştur⁶⁰.

Tıpkı Hurri ve Hitit kayıtlarındaki *Hazi/Hazzi*'de olduğu gibi *Baal Şapunu* ile kutsal bir dağ ya da bir tanrının mı kastedildiği netleştirilememiş, İbrani kutsal kayıtları da bu ikilemin devamlılığında etkin olmuştur⁶¹. Baal Döngüsü adlı Ugarit temel mitindeki Sumer tanrı logogramıyla oluşturulan kullanım, ilgili dizelerde şöyle kaydedilmiştir:

"...Dağımın ortasında, Tanrı Şapunu, mirasımın kutsal dağında (benim) kudretimin güzel tepesinde...⁶²".

Kuzeyin efendisi kabul edilen Baal Şapunu kültünün⁶³ gelişimi ise Baal'in tahta çıkışını kutsayan bir Ugarit ilahisinde şu ifadelerle aktarılmıştır:

"... Baal, taht olarak bir dağda oturur, Haddu dağımın ortasındaki sel gibi, Tanrı Şapunu Zafer dağında: yedi yıldırım, sekiz yıldırım, bir şimşek ağacı; başı yücelerde, düşmanlar gözleri arasındaki çiy gibi tahtının dibine düşerken, ba-

⁵⁸ Baal'in denizle savaşı ve denizden doğuşunun detaylı incelemesi için bk. Starr 1973, 226; Green 2003, 181. Ayali-Darshan 2015, 21 vd.

⁵⁹ CTD S, 41.; Roberts 1975, 554-557. Kenan Mitolojisi'nde Baal Miti ile Deniz'in Şarkısı söylenceleri ilişkili görülmüş, Baal-Zaphon'un İbrani ve Mısır Mitleriyle karşılaştırılması yapılmıştır (Eissfeldt 1932; Gray 1953, 55; Habel 1964, 20; Astour 1975, 320).

⁶⁰ CAD Ş, 96; CDA, 333.

⁶¹ Hem tanrı hem de dağ olarak Mezmur 48'de yer alan *sapuna* her iki kullanımla da ilişkilendirilmiş, metinde dağ *har siyyōn* "zion dağı" olarak geçmiştir (Smith 1989, 70).

⁶² KTU/CAT 1.3 III-29-31: "...bi-tōki ġāri-ya 'ili şāpani bi-qidši bi-ġāri naḥlati-ya bi-nu'mi bi-gab'i tal'iyati..." Metinle ilgili detaylar için bk. Smith&Pitard 2009, 203.

⁶³ Albright 1968, 143.

şındaki boynuzu yüksektedir. Cennetteki Tanrı El'in iki bulut boğası; tıpkı şarap gibi kalbinin aşkı...⁶⁴

Baal Şapunu'nun bir kutsal dağ ya da tanrılaştırılmış bir dağ olup olmadığı tartışmalarına İbrani kayıtları Baal Şapunu dağının lokalizasyonu ile ilgili farklı yaklaşımları da eklemiş, dağın ya da kült merkezinin konumu ile ilgili Nil Nehri yakınındaki Tell Defne (Tahpannes/Daphnai), Filistin yakınlarındaki Tell es Seyidiyye ve Kızıldeniz yakınındaki Migdol üzerinde yoğunlaşmıştır⁶⁵. Dahası Erken Ugarit kayıtları Hurri kültürel ve demografik etkisi altındayken, İbranice liturjik kayıtlar ve bazı modern kaynaklar baskın bir Mısır inanç etkileşiminden söz etmişlerdir⁶⁶. MÖ XIII. yüzyıl ortalarına tarihlenen ve hiyeratik formda kaydedilen Sallier Papirüsü (IV 1. 6) Baal Şapunu'yu Kenanlı tanrılar arasında *b'l špn* olarak listelemiştir⁶⁷. Ugarit ve Mısır arasındaki ticari ve siyasi ilişkilerle gelişen kültürel etkileşimin en somut göstergelerinden biri Ramsesler Dönemi'ne tarihlenen Baal-Sapon/Baal-Zaphon steli olmuş, stel "*Büyük Tanrı Baal Şapun için krali sunu*" ifadeleriyle başlatılmıştır. Mamy Steli olarak da adlandırılan stelde Baal Şapun'un yarısı tahrip olmuş tasviri yer almış, bu tasvirin Tanrı Set ile benzerliğine dikkat çekilmiştir. Ugarit yakınlarından ulaşılan bu stelin Mısırlı bir görevli tarafından hazırlatıldığı anlaşılmıştır⁶⁸.

Ugarit inanç sisteminin bütünü için olmasa da temel sistematığın oluşturulmasında Hurri-Hitit etkisi belirleyiciliğini korumuştur. Ullikummi'de kardeşleri İstar/Şauşga ve Taşmişu ile Teşup'un Hazzi Dağı'na yönelen tanrılar, Ugarit mitlerinde Baal ve Anatla *Şapunu /špn* Dağı'na doğru ilerlemişler ve bir yönüyle Fırtına Tanrı'nın tahta geçişini tescillemişlerdir⁶⁹. Ayrıca Baal de *Şapunu* Dağı'nı tahtı/kutsal evi olarak kabul etmiştir. Bu kabulleniş temel Ugarit Mitleri'nden Keret Miti'nde geçen şu ifadelerden anlaşılmıştır:

"...Baal'in dağı senin için ağlıyor baba, Şapunu kutsal bölge, etrafı geniş açıklık olan bu kıymetli bölge inliyor...⁷⁰

Baal Şapunu Dağı'nın ya da kültünün dönüşümü ve yayılım kazandığı dönem, Demir Çağı'na doğru belirginleşmiş olmalıdır. Bu dönemde Doğu Akdeniz'deki deniz ticareti eksenli gelişen yerleşimler ve ticaretle şekillenen kültürel etkileşimin arttığı bir değişim süreci gözlemlenmiş, Kenanlı tanrılar Mısır pantheonunda sık anılmaya başlanmıştır⁷¹. Bu etkileşim ve değişimi tetikleyen temel etkenleri ise değişen

⁶⁴ KTU 1.101, b 1. ytb. k tbt. gr.hd. [[k]] k mdb. b tk. grh. il špn. b [[g]] gr. tlyt. šb't. brqm [[.t]] t̄mnt. iṣr r't. 'ş brq. y[ry] rišh.tply. tly.bn. 'nh uz'rt. tml. idh. qrn[m] ... (Wyatt 2002, 389).

⁶⁵ Lokalizasyon önerileri ile ilgili olarak bk. Albright 1948, 13-14; Eakin 1967, 380; Brown 1995, 100.

⁶⁶ Kenanlı Fırtına Tanrı Baal'in, Mısır'da Hiksoslar Dönemi (MÖ 1780-1560) sonlarına tarihlenen kayıtlarda çoğunlukla Ugarit Tanrısı olarak kaydedildiği görülmüştür. Baal'in Ugarit coğrafyasında Mısır Tanrısı Set ile benzer hikmetlere sahip olduğuna inanılmış, demotik formda Ramsesler Dönemi'nde kaydedildiği düşünülen Amherst Papirüsündeki (Amherst Payrus 8:3) *špn* kullanımının, Mısırlı olan inanç sistemi etkileşimiyle ve farklı yazım gelenekleriyle Astarte Papirüsünde de devamlılığının sağlanıp sağlanmadığı tartışılmıştır (Smith 2002, 89; Ayali-Darshan 2020, 19 vd).

⁶⁷ Van der Toorn *et al.* 1999, 153; Pardee 2002, 14.

⁶⁸ Levy 2014, 297.

⁶⁹ Ayali-Darshan 2020, 101.

⁷⁰ "*špn.ḥlm.qdš ...*" (Gibson 2004, 86). Farklı çeviriler için bk. Albright 1948, 3.

⁷¹ Albright 1948, 7.

siyasi ve demografik iklim oluşturmuştur. Hitit ve Ugarit kayıtlarının sustuğu, geniş kitle hareketleriyle siyasi ve sosyo-kültürel açıdan büyük yıkım ve değişimlerin yaşandığı Demir Çağı başlarından itibaren, denizci halkların istilasıyla birlikte yeni siyasi unsurların Anadolu ve Doğu Akdeniz'deki etkinlikleri belirginleşmeye başlamıştır. Bu yeni dönemde Anadolu ve Doğu Akdeniz merkezî otoriteden yoksun irili ufaklı krallıklar ve kent devletleri çerçevesinde bir siyasi yapılanma sergilemiş, Mısır kendi sınırları içerisinde kapalı bir siyasi duruş gösterirken, bu yeni dönemi ticari ve siyasi açıdan şekillendiren Asurlular olmuştur. Asur krallarının izlediği Batı yayılcı politika, Anadolu üzerinden tüm Doğu Akdeniz'i kontrol ettikleri başarılı bir ilerleyiş dönemine dönüşmüştür. Asur krallarının Anadolu ve Doğu Akdeniz üzerine düzenledikleri sık seferlere ilişkin kayıtlar bu dönemi aydınlatan birincil kaynakları oluşturmuş, sefer güzergâhlarıyla ilgili detaylı kayıtlar hem Anadolu hem de Doğu Akdeniz'in tarihi coğrafyasının aydınlatılmasına olanak sağlamıştır. Akadca'nın Yeni Asur lehçesiyle yazılmış olan bu metinlerde, daha önceden *Hazi* olarak belirtilen dağ Baal Şapunu olarak kaydedilmeye başlanmıştır.

Baal Şapunu Dağı, Asurca kaynaklarda Asi Deltası ve Amik Ovası ile birlikte önceleri Patina/Pattin, daha sonrasında ise Unqi adını alan ve Aramca kaynaklarda, genellikle mq olarak kaydedilmiş bir krallığın siyasi etkinlik alanı içerisinde yer almıştır⁷². Patina/Unqi krallığı bulunduğu konum ve zengin öz kaynakları ile Mezopotamya, Anadolu ve Doğu Akdeniz'i sosyo-ekonomik açıdan birleştirmesi yönüyle güçlü bir ticari üs niteliği kazanmıştır. Levant'ın kuzey ucu, günümüz Samandağ Körfezi üzerindeki hâkimiyet Asur için hem Akdeniz'e ticarî ulaşılabilirliği, hem de Anadolu'ya geçişi sağlayarak buradaki öz kaynakların işlevsel kullanımını olanaklı hâle getirmiştir. Bu olanağı değerlendirmek isteyen Asur'un Erken Demir Çağı sonlarına doğru sistemleştirdiği dış politik izlem, Asur ilerleyişine karşı Anadolu ve Doğu Akdenizli krallıkların güç birlikleriyle engellenmeye çalışılmıştır. Bu koalisyonları ortadan kaldırmak ve bölgedeki egemenliğini daim kılmak amacıyla Asur krallarından III. Tiglat-Pileser'in (MÖ 744-727) Kuzey Levant'ı da içine alan seferler düzenlediği bilinmektedir⁷³. Bu seferlere ilişkin kayıtlarda dağ, KUR Şapunu "Şapunu Dağı" olarak belirtilmiş, yakın coğrafyasındaki yerleşimlerin de kaydıyla dağın konumlandırılmasına katkı sunmuştur. Asur Kralı III. Tiglat Pileser'in 3. görev yılına ait kayıta dağ ve yakınındaki coğrafya şöyle yazılmıştır:

¹⁻¹⁵ ... Bêt-Barrûa, Tupliaş Bölgesini Niqqu'ya kadar, Bêt-Agusi Bölgesinin tamamını, Patina Ülkesinin tamamını, Fırat Nehri kıyısındaki Nanpigi Kentini⁷⁴, Qarne, Hadatete, Da [...] Kentlerini, ovada kurulmuş olan Qinasrina Kentini, Dimaşq-Şam Kentini ve Hamat-Hama Ülkesini, Hassuatti, Turinaqadina, Siannu Ülkelerinin tamamını, Ellişu ve Lübnan Dağı'nın eteklerinde (kurulmuş olan) Simirra Kentini⁷⁵, Rêşi-şûri Kentini⁷⁶, Şapunu Dağını (ve) krallığının ticaret merkezi (yaptığım) Şimşir ağacı bölgesi (olan) Ahta'yı

⁷² Hawkins 2000, 361; Yıldırım 2016, 702.

⁷³ Patina Krallığı dönemine tarihlenen hiyeroglif Luvice kaydedilmiş Arsuz Steli, bölgedeki hâkim inancın Hitit Fırtına Tanrı eksenli devam ettirildiğine ilişkin ifadelerden ve tasvirlerden oluşmuştur (Dinçol *et al.* 2015, 65; Yıldırım 2016, 718).

⁷⁴ Nanpigi Fırat Nehri'nin batısına lokalize edilmiştir (Lipiński 2000, 195).

⁷⁵ Kılıç Dağ güneyi ve Amanos Dağları'na paralel uzanan sahil şeridinde konumlanan Simirra, kendisi gibi sahil kentleri olan kuzeyindeki Arvad, Usnu ve Siannu gibi uzunca bir zaman Ugarit Kültür etkisi altında kalmıştır (Elayi 2017, 67; Yıldırım 2016, 703 vd).

⁷⁶ Rêşi-sûri/Re'si-şûri: Ugarit Yakını, Ras-ibn-Hani Burnu olarak konumlandırılmıştır (Na'aman 2004, 33-34).

(*Al Mina*⁷⁷) *Gurgum Ülkesi'ne kadar olan Tu'ammu Kentini Asur gibi kendi topraklarıma kattım...⁷⁸*”.

Yeni Asurca kayıt geleneğinde de devamlılığı sağlanan antlaşma metinlerinde muhatap ülkelerin tanrı/tanrıçalarının tanıklığı uygulaması, Asur kralları tarafından ele geçirdikleri ülkelerdeki egemenliklerinin teminatı olan bağlılık yemini metinlerinde de kullanılmıştır⁷⁹. Asur krallarından Asarhad-don (MÖ 681-669) döneminde Tyre (Sur) Kralı Baal'e dikte ettirilen bağlılık yemini metnine, antlaşmanın geçerlilik süresinin her iki kralın da oğulları ve torunlarını kapsayacak kadar uzatılması esasıyla başlanmıştır. Metnin devamında Asur'un bu liman krallığındaki liman, gemi ve denizciler üzerindeki otoritesini güçlendirmeyi hedeflediği hükümler yansıtılmış, antlaşma metninin sonunda bu antlaşmanın ihlali halinde Tyre kral ve halkının tanrıları olan *Baal Şamim* (Şamem-cennetin efendisi), *Baal Malage* (Tyre'nin koruyucu tanrısı) ve *Baal-Sapunu* tarafından nasıl cezalandırılacağı şu ifadelerle kayıt altına alınmıştır:

“... Tanrı Baal Şamêm, Tanrı Baal Malagê ve Tanrı Baal Sapunu, demirlemelerini çözmek ve demirleme direğini çıkarmak için gemilerinize kötü bir rüzgâr yükseltsin, güçlü bir dalga onları denize batırsın ve size karşı şiddetli bir dalga [yükseltsin]...⁸⁰”.

Asur Kralı II. Sargon'un Melid (Melitene/Malatya) Kralı Tarhunazi üzerine düzenlenen sefere ilişkin kaydında Amanos ve *Baal Şapunu* dağından ele geçirdiği kıymetli taş ve özellikle bakırı başkenti Dür-Şarrukin'e taşıması ve halkına sunmuş olması şöyle aktarılmıştır:

“*Amanos Dağları'ndan parlak GİŞ.ŞİR.GAL-taşı (lapis lazuli) gibi değerli kraliyet taşları... Büyük Baal Şapunu Dağı'nda bakır madenini...⁸¹*”.

Yaklaşık olarak MÖ VII. yüzyıl sonlarından Pers egemenliğine kadar Asur ve Babil hâkimiyeti altında kalan Anadolu ve Doğu Akdeniz MÖ VI. yüzyıl ortalarından itibaren Pers eyalet sistemine göre yeniden şekillenmeye başlamıştır. Yeni Asurca belgelerde *Sapunu* olarak kaydedilen Kılıç Dağ Syria (Suriye) eyaletine bağlı bir siyasi yapı içerisinde konumlanmıştır. MÖ 323 yılından itibaren İskender İmparatorluğu'nun bir parçası haline gelen Suriye ve kuzeyindeki coğrafya Hellen kültürüyle daha

⁷⁷ Yıldırım 2019b, 192.

⁷⁸ RINAP I, ⁽¹⁾ a-di URU.x [...] ⁽²⁾ URU.É-bar-ru-a [...] ⁽³⁾ a-di KUR.ni-qi šá KUR.tup-[li-áš...] ⁽⁴⁾ KUR.É-a-gu-si a-na[si-hir-ti-šú] ⁽⁵⁾ KUR.pat-ti-nu a-na si-hir-ti-šú TA URU.x [...] ⁽⁶⁾ URU.na-an-pi-gi ša GÚ ÍD.A.[ŠİTA ...] ⁽⁷⁾ URU.qar-né-e URU.ha-da-te-te URU.da[...] ⁽⁸⁾ URU.qi-na-as-ri-na šá ma-ad-ba-ri [EN...] ⁽⁹⁾ URU.di-maş-qi KUR.ha-mat ⁽¹⁰⁾ KUR.ĥa-su-at-ti KUR.ĥu-ri-na-qa-di-na KUR.si-an-nu ana paṭ gim-ri-ši-[na] ⁽¹¹⁾ URU.el-li-šú URU.ši-mi-ra šá GİR.II KUR.lab-na-na ⁽¹²⁾ URU.SAG-şur-ri KUR.şa-pu-na URU.ah-ta-a ⁽¹³⁾ É ka-ri šá UGU tam-tim É şa-bu-ta-te MAN-ti KUR.GİŞ.TÚG ⁽¹⁴⁾ URU.tu-'a-am-mu EN URU.DU₆-kar-me šá KUR.gúr-gu-me ⁽¹⁵⁾ ana mi-şir KUR.aş-şur ...”.

⁷⁹ Bağlılık emri/yemini metinleri, geleneksel olarak, tarafların kendi ülkelerinde tapınım gören tanrıların huzurunda gerçekleştirilmiştir. Bu yönüyle metindeki taraf ülkelerin tanrı pantheonlarıyla ilgili bir genel kanı oluşturulabilmiştir (Yıldırım 2019c, 79).

⁸⁰ RINAP I, ⁽¹⁰⁻¹³⁾ d^{ba}-al-sa-me-me d^{ba}-al-ma-la-ge-e d^{ba}-al-şa-pu-nu lem-nu ina GİŞ.MÁ-MEŞ-ku-nu lu-şat-ba GİŞ.mar-kas-ši-na lip-ṭu-ur ul-la-ši-na li-is-su-hu e-du-u dan-nu ina [tam]-⁽¹⁾tim¹ -bi-ši-na şam-ru a-gu-u e-li-ku-nu li-⁽¹⁾li¹-[a]...”.

⁸¹ RINAP II, “(abnu) GİŞ-ŞİR-GAL ib-bu (şadu) Am-mu-un şa-du-u pa-ni u...na-as-ku ši-mat şarrû-ti şa kima (abnu) uknu? (şadu) Ba-'il-şa-pu-na şadu-u rabu-u siparu iş[-bi-]...”.

yakın bir etkileşim sürecini deneyimlemeye başlamıştır. Ancak bu etkileşim İskender'in ölümünün ardından komutanlarınca kurulan krallıklarda daha yoğun hissedilmiş, özellikle kamusal alandaki Hellenleştirme çalışmaları ivme kazanmıştır. Mısır ve yakın coğrafyasındaki Hellenistik krallık Ptolemaios hanedanlığı tarafından idare edilirken, zamanla sınırları neredeyse Sardes'ten (Manisa) Hindistan'a kadar genişleyecek olan Seleukos İmparatorluğu Seleukos hanedanlığı tarafından yönetilmiştir. Özellikle Doğu Anadolu, Suriye ve kuzeyindeki coğrafyada etkin olan Seleukos Nikator bu coğrafyaları MÖ 301 yılında Seleukos Krallığı'nı ve başkenti Seleukia Pieria'yı (Samandağ/Hatay) ilan ederek resmileştirmiştir. Kurucu kral I. Seleukos Nikator Seleukosların krali merkezlerini Baal Şapunu/Kılıç Dağ yanındaki sahil şeridinden biraz daha korunaklı, iç kısımdaki bir başka merkeze MÖ 300 yılında taşıyarak buranın adını babasına ithafen Antiokheia (Antakya/Hatay) olarak belirlemiş ve bu yeni başkentini Tanrı Zeus'a adanmıştır.

Baal Şapunu'dan Kasios/Cassius'a Kılıç Dağ'da Kutsal Devamlılık

Hellen kozmogonisinin temel kaynaklarından Hesiodos'un Theogonia'sı ile Hurri-Hitit gökyüzü krallığı mücadelesindeki tanrılar Kumarbi Miti çerçevesinde karşılaştırıldığında Anu=Uranos, Kumarbi=Kronos, Teşup=Zeus yakınlığı ve bu yakınlıkla oluşturulan eşitleme dikkat çekmektedir⁸². Zeus'un Hellen inanç sisteminde baş tanrılığa yolculuğu esnasında deniz canavarı Typhon/Orontes ile olan savaşı, yine Hatti-Hitit İlluyanka Miti kurgusuyla benzerlikler göstermiş, bu savaş Hellen inanç sistemine ait anlatıda Teşup ya da Kenanlı Fırtına Tanrı Baal'in yerine Zeus'un yüceltilmesi üzerine kurgulanmıştır⁸³. Bu şekillenişte önemli bir kutsal süreklilik Zeus'un baş tanrılık için verdiği mücadelenin, Zeus tarafından kutsanmış Kasios/Casius'ta gerçekleştiğine dair aktarım olmuştur⁸⁴. Bu aktarımdaki kutsal alan Kasios Dağı'nın, Hurri-Hitit kayıtlarından Ullikummi söylencesindeki Ha(-az)-zi/ Ha[-as]-si olarak geçen kutsal dağ adının Hellen yazımı olabileceği düşünülmüştür⁸⁵.

Hellenistik kültürün yoğun hissedildiği, Zeus'a adanmış olan Antiokheia merkezli Seleukos Krallığı dönemiyle birlikte Baal Şapunu olarak kayıtlarda yer alan Kılıç Dağ, Baal'in tanrısız kudretinin kültürel altyapısıyla birlikte Hellenli tanrı Zeus'ta bütünlendiği bir dönemi deneyimlemeye başlamıştır. Siyasi egemenliğin kültür üzerindeki hâkimiyetinin bir yansıması niteliğindeki işleyiş, idare altındaki yerleşim ve coğrafya adlarının egemen kültüre özgü bir biçimde değişimi bu dönemde yalnızca yer adlarıyla sınırlı kalmamış, aynı zamanda baskın kültüre göre yer adlarıyla ilgili efsanevi öyküler de değişime uğramıştır. Bu değişimin Kasios Dağı kullanımındaki yansıması Baal Şapân/b'l şpn olarak Ugarit kayıtlarında tanrı ibaresiyle belirtilen kültün Zeus Kasios'a ('Ζεὺς Κάσιος') dönüşümünde yaşanmıştır. Ancak bu dönüşüm belli bir sürece yayılmış ve Baal kültürünün etkileşim içerisinde olduğu Doğu Akdeniz kıyı uygarlıklarında aşamalı bir geçiş dönemi gözlenmiştir. Bunun en çarpıcı örnekleri Baal Şapunu kültürünün Hellenistik süreçte özellikle Ptolemaioslar tarafından yerel bağlamda sürdürüldüğüne dair kayıtlar olmuştur. Mısır kayıtlarının Hellence aktarımları ve İbrani kutsal kayıtlarındaki Βελεσεφωv/Βελεσεφωv "Baal Şapunu" ve Seleucobelus/Seleucos-Baal kullanımlarıyla Hellenistik Dönem'de inanca yönelik bir geçiş sürecinin takip edildiği anlaşılmıştır⁸⁶.

Zeus Kasios kültürünün yayılım alanı, Baal Şapunu kültürünün ulaştığı coğrafyayla Hellenistik Dö-

⁸² Goetze 1949, 178-183.

⁸³ Hes. *theog.* 820-880; Str. XVI 2-7; Mal. *chron.* VIII.10.

⁸⁴ Downey 1963, 30.

⁸⁵ Brown 1995, 100.

⁸⁶ Garstad 2011, 674; Verreth 2013, 122.

nem’de de benzerlik göstermiş, Zeus Kasios Dağı Seleukosların egemenlik sahası içerisinde Seleukia Pieria liman kenti yakınında yer alırken Herodotos’un aktarımına göre Ptolemaiosların Mısır’da Pelusium/Pelousion⁸⁷ adını verdikleri Nil Nehri yakınındaki bir liman kentinde Zeus Kasios kültü yapılandırılmıştır⁸⁸. Seleukos coğrafyasında Tanrı Zeus ve onun kült alanı öncelikle başkent belirlenme sürecine dair aktarımlarda yer almıştır. Hellen ve Latince kaynaklardaki aktarımlarda krallığın başkentinin Zeus tarafından gök gürültüsü ve yıldırımla işaret edildiğini ve kentin içine Zeus onuruna tapınak inşa edildiğinden söz edilmiştir⁸⁹. Seleukia Pieria’da Zeus’a adanmış bir tapınağın varlığı bu aktarımı desteklemiştir⁹⁰.

Strabon, Seleukia Pieria’nın hemen yanındaki Kasios Dağı’nı Seleukeia Pieria’nın güneyinde, Syria ve Kilikya eyaletlerini birbirinden ayıran yüce bir dağ olarak tanımlanmıştır⁹¹. Ayrıca “Orontes Nehri, Kasios Dağı’nın yamaçları boyunca akmaktadır...” ifadelerine ek olarak, Kasios Dağı’nın yüksekliği ve onun zirvesine ulaşılan yolun engebeli oluşu da antik kayıtlarda yer almıştır⁹².

Malalas’ın aktarımlarında Seleukeia Pieria’daki halkın Kasios Dağı’nda I. Seleukos Nikator’un atası kabul edilen Demeter’in oğlu Triptolemos için bayramlar düzenlediği ve kutsal dağın Zeus Kasios kültü çerçevesinde şenliklerin kutlanma alanı olarak kullanıldığını belirtmiştir⁹³. Malalas’ın aktarımlarına göre, Seleukosların egemenlik alanları içerisindeki Seleukia Pieria kentinin hemen güneyindeki Laodikeia (Lazkiye) kenti için stilize edilmiş bereket ve kentin koruyucu tanrıçası Tykhe’nin heykeli Kasios Dağı’nın zirvesindeki kutsal alanda konumlandırılmış, Kasios Dağı Seleukoslar dönemiyle birlikte Hellenistik diğer tanrı ve tanrıçaların da tapınım alanına dönüştürülmeye çalışılmıştır⁹⁴.

Seleukos Kralları’nın zaferle döndüklerinde ziyaret edip sunu da buldukları⁹⁵ Kasios Dağı’ndaki Zeus Kasios’un kült alanının varlığı arkeolojik veriyle de desteklenmiş⁹⁶ ve Kasios Dağı’nın kent sikkeleri üzerinde yıldırım demeti, Zeus tasviri ve Zeus Kasios monogramı (Fig. 3) ile temsiline Roma Dönemi’nde de devam edilmiştir.

Hellenic kayıtlarda kült merkezi olarak anılan Zeus Kasios, Traianus’un kazandığı zaferin ardından Kasios Dağı’nda Zeus Kasios’a kurbanlar adadığı ve savaşta kazanmış olduğu gümüş kapları ve altınla kaplanmış büyük bir boğa boynuzunu tanrıya ithaf etmiş olduğu bilgisıyla kaydedilmiştir⁹⁷.

Fig. 3 Seleukia Pieria’da Ulaşılan Traianus (Trajan) Dönemi (98-117) Sikkesi, Ön Yüzde Traianus, Arka Yüzde Kutsal Zeus Kasios Dağı Tasviri (Butcher 2004, 52)

⁸⁷ Bonner 1946, 51-59; Brown 1995, 104.

⁸⁸ Pelousion’daki Zeus Kasios kültürünün daha erken bir dönemde başladığı ileri sürülmüştür (Diez de Oliveira 2013, 227).

⁸⁹ Mal. *chron.* VIII. 198-201.

⁹⁰ Şahin 2001,71; Wright 2018, 91 vd.

⁹¹ Str. XVI. 2. 8.

⁹² Plin. *nat.* V. 79- 80.

⁹³ Str. XIV. 2. 5; Mal. *chron.* VIII. 203.

⁹⁴ Laodikeia Tykhe’si ile ilgili aktarım ve detaylar için bk. Mal. *chron.* VIII. 153; Aliquot 2015, 158 vd.

⁹⁵ Str. XVI. 2.5.

⁹⁶ Şahin 2001,71; Wright 2018, 91 vd.

⁹⁷ Anth. *Graec.* 6. 332; Downey 1963, 97.

Sonuç

Hurri inanç sisteminin etkin olduğu Hititlerde gerek siyasi gerek liturjik kayıtlarda Nammi ile birlikte Dağ Tanrı olarak geçen *Hazzi* Dağı, yine Hurrili krallık Mukiş/Alalah kayıtlarında *Hazi* olarak yazılarak, günümüz Kılıç Dağ'a konumlandırılmasında birincil kaynakları oluşturmuştur. Hazi Dağı ile ilgili ilk veriler, Anadolu'nun MÖ II. binyılını aydınlatan Kültepe Tabletleri özelinde incelendiğinde dağlık bir alana işaret eden ifadeler ve bu dağdan ya da dağlık bölgeden elde edilen bakır madeni vurgusu dikkat çekmiştir. Hazi Dağı bulunduğu konum gereği MÖ XIV. yüzyıl ve sonrasındaki süreçte Kenan inanç sistemiyle yoğun bir etkileşim içerisine girmiş, Ugarit kayıtlarında dağ *b'l špn* "Ba'al Şapân" olarak anılmıştır. Kenanlı bu kullanım Erken Demir Çağı sonlarına tarihlenen Yeni Asurca belgelerde dağın Baal Şapunu olarak kaydedilmeye başlanmasında öncü olmuştur. Yeni Asurca kayıtlarda Baal Şapunu Dağı'nda bakır madeniyle karşılaştığı ifadesinin yer alması Kültepe Tabletleri'ndeki kayıtları desteklemiştir. Hazi/Hazzi ya da Baal Şapunu Dağı'nın kutsallaşması Hurri ve Kenan inanç geleneklerinin bir yansıması olarak Fırtına Tanrı kültü ile özdeşleştirilmiştir. Hurri-Hititli Fırtına Tanrı Teşup'un kutsal dağı Hazi/Hazzi kullanımı, dağın güneyinden Kenanlı bir adlandırma ile "Kuzeyin Efendisi Baal Şapunu" olarak anılmış, Fırtına Tanrı'nın doğduğu, baş tanrılık için savaştığı ve tahtı olarak belirlenen dağ mitlerle yüceltilmiştir. Geç Bronz Çağ ve Erken Demir Çağ'da ticaret ve göçün kültürler arasındaki etkileşimde en güçlü araçlar olduğu gerçeği, Baal Şapunu kültüyle Mısır coğrafyasında da karşılaşılmamasının ve hatta aynı kültün Hellenistik Dönem'de Zeus Kasios adıyla hem Nil Nehri yakınındaki Pelousion'da hem de Orontes/Asi Nehri yakınındaki Kılıç Dağ'daki kutsal devamlılığın ana etmeni olmuştur. Siyasi erkin kültürel hegemonya rüzgârıyla yeniden şekillendirdiği coğrafyalardaki kutsal alanların yapılandırılmasında Hellenistik Dönem oldukça başarılı bir politik izlem yürütmüş, yerel kutsal devamlılık ortadan kaldırılmamış, dönüştürülmüştür. Zeus Kasios kültü Hellenistik ve Roma Dönemleri'nde de işlevsel bir kült alanı olarak değerlendirilmiştir. Zeus'un kutsal dağı Kasios'un, Hitit kayıtlarındaki Hazzi ya da Ugarit kayıtlarındaki Baal Şapunu'un aksine, tanrısal ya da antropomorfik herhangi bir temsiline rastlanmamış, sikkelerde de yalnızca kutsal dağ olarak tasvirine yer verilmiştir.

Kılıç Dağ, Tanrı Teşup'un kutsal Hazi Dağı, Tanrı Baal'in kutsal Baal Şapunu Dağı ve Tanrı Zeus'un kutsal Zeus Kasios Dağı olarak hem siyasi hem de kültürel açıdan tarihe tanıklık etmiş, tanrısal bir dağ olarak değerlendirilmiştir. Baş tanrılarının evi/tahtı olarak kabul edilen bu dağ için B. Landsberger'in 1942 yılındaki yayınında kısaca değindiği kısmi bellek tazeleme ve biraz da katkı sağlayarak güncelleme amacıyla Kılıç Dağ'ın "*Eski Doğu Akdeniz'in Olympos'u*" ve belki de "*İlk Olympos*" olarak haklı bir tanımlaması burada paylaşılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

- Akar M. 2018, "Arkeolojik ve Tarihsel Bağlamı İçerisinde Mitanni İmparatorluğu'nun Batı Sınırı: Alalah Aç-çana Höyük Geç Tunç Çağı Tabakalarına Ait Bir Değerlendirme". *Colloquium Anatolicum* 17, 21-32.
- Akurgal E. 2002, *Anadolu Kültür Tarihi*. İstanbul.
- Albright W. F. 1948, "Exploring in Sinai with the University of California African Expedition." *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 109, 5-20.
- Albright W. F. 1968, *Yahweh and the Gods of Canaan: An Historical Analysis of Two Contrasting Faiths*. New York.
- Aliquot J. 2015, "A Laodicean on Mount Casius". Eds. Michael Blömer, Achim Lichtenberger & R. Raja, *Religious identities in the Levant from Alexander to Muhammed: Continuity and change*, 4. Belgium, 157-167.
- Alkim B.U. 1974, *Yesemek Taşocağı ve Heykel Atölyesinde Yapılan Kazı ve Araştırmalar*. Ankara.
- Allen S. L. 2015, *The Splintered Divine: A Study of Istar, Baal, and Yahweh Divine Names and Divine Multiplicity in the Ancient Near East*. (Studies in Ancient Near Eastern Records 5). Berlin.
- Archi A. 1990, "The Names of the Primeval Gods!". *Orientalia* 59, 114-129.
- Aro J. 1956, "Remark on the Language of The Alalakh Texts". *AfO* VII, 361-379.
- Astour M. 1963, "Place-Names from the Kingdom of Alalah in the North Syrian List of Thutmose III: A Study in Historical Topography". *Journal of Near Eastern Studies* 22/4, 220-224.
- Astour M. 1975, "Place Names". Ed. L. R. Fisher, *Ras Shamra Parallels 3, The Texts from Ugarit and the Hebrew Bible II*. 319-323.
- Ayali-Darshan N. 2015, "The Other Version of the Story of the Storm-god's Combat with the Sea in the Light of Egyptian, Ugaritic, and Hurro-Hittite Texts". *JANER* 15, 20-51.
- Ayali-Darshan N. 2020, *The Storm-God and the Sea The Origin, Versions, and Diffusion of a Myth throughout the Ancient Near East*. Tübingen.
- Bahar H. Turgut M. & Küçük B. 2018, "Hititlerde Yerleşim Yeri-Kutsal Dağ İlişkisi Üzerine Bir Mesafe Önerisi". *SEFAD* 39, 403-424.
- BIN Stephens F. J. 1944. *Old Assyrian Letters and Business Documents, Babylonian Inscriptions in the Collection of James B. Nies VI*. New Haven.
- Beckman G. 1982, "The Anatolian Myth of Illuyanka". *JANES* 14, 11-25.
- Beckman G. 2002, "The Pantheon of Emar". Ed. P. Taracha, *Silva Anotolica. Anatolian Studies Presented to Maci Popko on the Occasion of his 65th Birthday*, Warsaw, 39-54.
- Beckman G. 2005, "Hittite and Hurrian Epic". Ed. J. M. Foley, *A Companion to Ancient Epic*. Oxford, 255-263.
- Bonner C. 1946, "Harpocrates Zeus Kasios of Pelusium". *Hesperia* 15, 51-59.
- Brown J. P. 1995. *Israel and Hellas*, Berlin.
- Butcher K. 2004, *Coinage in Roman Syria. Northern Syria, 64 BC-AD 253*. London.
- CAD M. T. Roth (Ed.) 1956-2010, *The Assyrian Dictionary of the University of Chicago*. Chicago.
- CDA J. Black, A. George & N. Postgate (Eds.) 2000, *A Concise Dictionary of Akkadian*. Wiesbaden.
- CAT M. Dietrich, O. Loretz & J. Sanmartín (Eds.) 1995, *The Cuneiform Alphabetic Texts from Ugarit, Ras Ibn Hani and Other Places*. KTU. 2nd and enl. Eds. *Abhandlungen zur Literatur Alt-Syrien-Palästinas und Mesopotamiens* 8. Berlin.
- CCT *Cuneiform Texts From Cappadocian Tablets in the British Museum*. London.
- Corti C. 2017, "The North: Hanhana, Hattena, İstahara, Hakpiş, Nerik, Zalpuwa, Tummana, Pala and the Hulana River Land". *Handbuch der Orientalistik* 121, 219-238.
- CTD 1989, *Cambridge Theological Dictionary of the Old Testament*. London.
- Çeçen S. 1990, "Koloni Devri Anadolu'sunda Tarihi ve Sosyal Olayların Asurlu Tüccarlar Tarafından Tarihleme Olarak Kullanılışı". *AÜDTCFD* XXXV/1, 45-59.
- Çevik N. 2007, "Dağlardaki Tanrılar ve Tanrı Dağlar". Eds. M. Alparslan, M. Doğan-Alparslan & Hasan

- Peker, *Belkıs Dinçol ve Ali Dinçol'a Armağan*. İstanbul, 175-194.
- Darga M. 1992, *Hitit Sanatı*. İstanbul.
- Del Monte F. G. 1992, *Répertoire Géographique des Textes Cunéiformes VI/2*. Wiesbaden.
- Dinçol B., A. Dinçol, H. Peker & A. Öztan 2015, "Two new inscribed Storm-god stelae from Arsuz (İskenderun): ARSUZ 1 and 2". *Anatolian Studies*, 59-77.
- Diez de Oliveira A. 2013, "Zeus Kasios or the Interpretatio Graeca of Baal Saphon in Ptolemaic Egypt". Ed. R. Sousa, *Alexandria ad Aegyptum: Legacy of Multiculturalism in Antiquity*. Porto, 222-229.
- Downey G. 1963, *Ancient Antioch*. Princeton.
- Eakin Jr. F. E. 1967, "The Reed Sea and Baalism". *Journal of Biblical Literature* 86/4, 378-384.
- Eissfeldt O. 1932, *Baal Zaphon, Zeus Kasios und der Durchzug der Israeliten durchs Meer*. Niemeyer.
- Elayi J. 2017, *Sargon II, King of Assyria*. Atlanta.
- Fisher L. R. 1965, "Creation at Ugarit and in the Old Testament". *VT* 15, 313-324.
- Garstad B. 2011, "Pausanias of Antioch: Introduction, Translation and Commentary". *Aram* 23, 669-691.
- Gibson J. C. 2004. *Canaanite Myths and Legends*. London.
- Gilan A. 2018. "In Search of A Distant Past: Forms Of Historical consciousness in Hittite Anatolia". *Anatolia* 44, 13-22.
- Goetze A. 1949, "Kumarbi, Mythen vom churritischen Kronos aus den hethitischen Fragmenten zusammengestellt, übersetzt und erklärt by Hans Gustav Güterbock". *Journal of the American Oriental Society* 69/3, 178-183.
- Gray J. 1953, "Canaanite Mythology and Hebrew Tradition". *Glasgow University Oriental Society Transactions* 14, 47-57.
- Green A. R.W. 2003, *The Storm-god in the Ancient Near East*. Indiana.
- Greenstein E. L. & Marcus D. 1976, "The Akkadian Inscription of İdrimi". *Janes* 8, 64-81.
- Günbattı C. 2016, *Kültepe Tabletleri X: Anadolulu Tüccarlar Şarabunuwa ve Peruwa'nın Arşivleri*. Ankara.
- Güterbock H. G. 1952, "The Song of Ullikummi Revised Text of the Hittite Version of a Hurrian Myth". *Journal of Cuneiform Studies* 5/4, 135-161.
- Güterbock H. G. 1953, "Yazılıkaya". *MDOG* 86, 65-76.
- Haas V. 1994, *Geschichte der Hethitischen Religion*. (Brill HdO Series I/15). Leiden.
- Habel N. C. 1964, *Yahweh Versus Baal: A Conflict of Religious Cultures*. New York.
- Hawkins D. J. 2000, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions*. (vol. 1). Berlin.
- Karauğuz G. 2015, *Hitit Mitolojisi*. Konya.
- KBo Güterbock H. G. & Otten H. 1916 vd., *Keilschrifttexte aus Boghazköi*. Berlin.
- Khurt A. 2012, *Eski Çağ'da Yakındoğu Cilt II: (M.Ö. 3000-300)*. İstanbul.
- KTHahn Lewy J. 1930, *Die Kültepe Texte aus der Sammlung Frida Hahnn*. Berlin.
- KTU M. Dietrich (Ed.) 1976, *Die keilalphabetischen Texte aus Ugarit; Einschliesslich der keilalphabetischen Text ausserhalb Ugarits*. Münster.
- KUB 1921 vd., *Keilschrifturkunden aus Boghazköi*. Berlin.
- Kuzuoğlu R. 2007, *Eski Asurca Metinlerde Geçen Coğrafya Adları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi. Ankara.
- Landsberger B. 1942, "Ras Şamrada Bulunan Çivi Yazısı Vesikalarının Kültür Tarihi Bakımından Önemi". *AÜDTCFD*. 1/1, 85-90.
- Laroche E. 1965, "Textes Mytologiques Hittites en Transcription. I partie: Mytologie Anatolienne". *RHA* 23/77, 61-178.
- Levy E. 2014, "A Fresh Look at The Baal-Zaphon Stele". *JEA* 100, 293-309.
- Lipiński E. 1988, "The Socio-Economic Condition of the Clergy on the Kingdom of Ugarit". Eds. M. Heltzer & E. Lipiński, *Society and Economy in the Eastern Mediterranean, C. 1500-1000 B.C*. Leuven, 125-150.
- Lipiński E. 2000, *The Aramaeans: Their Ancient History, Culture, Religion*. Peeters.

- Na'aman N. 2004, "Ra'shu, Re'si-şuri, and the Ancient Names of Ras Ibn Hani". *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 334, 33-39.
- Na'aman N. 2005, *Canaan in the Second Millennium B.C.E.* Eisenbrauns.
- Nashef K. 1991, *Répertoire Géographique des Textes Cunéiformes*. IV-Wiesbaden.
- Niehr H. 1999, "Zaphon". Eds. K. van der Toorn, B. Becking & P. W. van der Horst, *Dictionary of Deities and Demons in the Bible*. Leiden, 927-929.
- Ökse T. 2006, "Eski Önasya'dan Günümüze Yeni Yıl Bayramları, Bereket ve Yağmur Yağdırma Törenleri". *Bilig* 36, 47-68.
- Pardee D. 1990, "Ugaritic Proper Nouns". *Archiv für Orientforschung* 36/37, 390-513.
- Pardee D. 2003, "The Ba'lu Myth (1.86)". Ed. W. Hallo, *The Context of Scripture Online*. Leiden, 241-274.
- Pope M. H. & Tigay J. H. 1971, "A Description of Baal". *Ugarit Forschungen* 3, 117-130.
- Popko M. 1995, *Religions of Asia Minor*. Academic Publications Dialog-Warsaw.
- Reyhan E. 2008, "Ortaköy/Şapinuwa Arşivinde Geçen Yeni Kurban Terimleri Hakkında". Eds. A. Archi & R. Francia, SMEA L, VI Congresso Internazionale di Ittitologia, 5-9/2005, Roma, 624-636.
- Reyhan E. 2016, "Hitit Kültür Dünyasında Bayram Ritüelleri". *Turkish Studies* 11/16, 89-114.
- Roberts J. J. M. 1975, "ŞĀPŌN in Job 26,7". *Biblica* 56/4, 554-557.
- RS Tontafelsignatur der Ausgrabungen in Ras Shamra.*
- Savaş Ö. S. 2002, "Hititler'de 'Fırtına Tanrısı' ile 'Boğa Kültü' Üzerine Bazı Gözlemler ve Yorumlar". *ArAn* 5, 97-170.
- Sayce A. H. 1933, "The Astarte Papyrus and the Legend of the Sea". *The Journal of Egyptian Archaeology* 19 1/2, 56-59.
- Seeher J. 2011. "Hititlerin Başkenti Hattuşa". *Arkeoatlas* I, 302-310.
- Smith M. 1989, "God and Zion: Form and Meaning in Psalm 48". *Sel* VI, 67-77.
- Smith M. 1994, *The Ugaritic Baal Cycle. Introduction with Text, Translation and Commentary of KTU/CAT 1.1-1.2*. Supplements to Vetus Testamentum, Vol. 55/I. Leiden.
- Smit, M. & Pitard W. 2009, *The Ugaritic Baal Cycle: Volume II. Introduction with Text, Translation and Commentary of KTU/CAT 1.3-1.4*. Leiden.
- Smith S. 1949, *The Statue of İdrimi*. London.
- Starr O. M. 1973, "A Search for the Identity of Yamm 'Prince Sea,' of the Canaanite Baal and Anath Cycle". *Folklore* 48, 224-237.
- Süel A. 1995, "Ortaköy'ün Hitit Çağındaki Adı". *Belleten* LIX, 271-284.
- Süel A. 2014, "Ortaköy-Şapinuva Tabletleri Işığında Anadolu Suriye İlişkileri Üzerine". 4. *Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu*. Çorum, 71-75.
- Şahin N. 2001, *Zeus'un Anadolu Kültürleri*. İstanbul.
- Taracha P. 2009, *Religions of Second Millennium Anatolia*. Wiesbaden.
- Tugendhaft A. 2012, "Unsettling Sovereignty: Politics and Poetics in the Baal Cycle". *Journal of the American Oriental Society* 132/3, 367-384.
- Ünal A. 2007, *Multilinguales Handwörterbuch Des Hethitischen. A Concise Multilingual Hittite Dictionary. Hititçe Çok Dilli El Sözlüğü*. Hamburg.
- Van der Toorn K., Becking B. & Van der Horst P. W. 1999, *Dictionary of Deities and Demons in the Bible*. Boston.
- Van Soldt W. H. 2016, "The Orontes Valley in Texts from Alalakh and Ugarit During the Late Bronze Age, 1500-1200 BC". *Syria* IV, 137-144.
- Verreth H. 2013, A survey of toponyms in Egypt in the Graeco-Roman period. Trismegistos.
- Wiseman D. J. 1953, *The Alalakh Tablets*. London.
- Woolley L. 1955, *Alalakh an Account of the Excavations at Tell Atchana in the Hatay 1937-1939*. Oxford.
- Wright H.L. 2018, "Seleukos, Zeus and the dynastic cult at Seleukeia in Pieria". Ed. K. Erickson, *The Seleu-*

- kid Empire 281-222 BC: War Within the Family*. United Kingdom, 83-98.
- Wyatt N. 1997, "Ilimilku's Ideological Programme: Ugaritic Royal Propaganda, and a Biblical Postscript". *UF* 29, 775-796.
- Wyatt N. 1998, *Religious Texts from Ugarit*. London.
- Wyatt N. 2002, *Religious Texts from Ugarit*. 2nd ed. Sheffield Academic-London.
- Wyatt N. & Watson G. 2007, *Handbook of Ugaritic Studies*. Brill-Leiden.
- Wyatt N. 2014, *The Mythic Mind: Essays on Cosmology and Religion in Ugaritic and Old Testament Literature*. New York.
- Yıldırım N. 2016, "Çiviyazılı Kaynaklara Göre Patina Krallığı'ndan Unqi Krallığı'na Antakya ve Amik Ovası'nın Tarihsel Süreci". *Belleten* LXXX, 701-718.
- Yıldırım N. 2019a, "Kölelikten Efendiliğe Sürgünden Krallığa Doğu Akdenizli Bir Kralın Otobiyografisi "Alalah Kralı İdrimi". Eds. A. Gündüz, H. Çoruh & S. Hatipoğlu, *Hatay'ın Anavatana Katılışının 80. Yıl Armağanı*. İstanbul, 375-392.
- Yıldırım N. 2019b, "Eski Doğu Akdeniz'de Bir Krali Liman "Al mina". *ArAn* 13/2, 185-201.
- Yıldırım N. 2019c, "Bağlılık Emri/Yemini Metinlerine Yeni Asur Kralı Asarhaddon Döneminden Örnekler". *TAD* 38/66, 67-86.
- Yıldırım N. 2021, "Bin Öykü Bir Nehir: Asi". Ed. O. Dumankaya, *Çağlar Boyunca Nehirler, Göller ve Denizler*. İstanbul, 563-584.
- Yiğit T. 2005, "Hurrilere İlişkin Hititçe Çivi Yazılı Belgelerdeki İlk Kayıtlar". *TAD* 24/38, 55-69.